

Lunds Universitet
Institutionen för Arkeologi och Antikens historia
CD-uppsats i Historisk Arkeologi
Ark 404:4 2006
Författare: Lotta Andersson
Handledare: Mats Mogren

”Gå, Franciskus, och bygg upp min kyrka”

Om tiggarkonventens betydelse för skapandet av staden belyst
genom urbaniseringen i södra Halland

Abstract

This essay deals with the relationship between the mendicant movement and the urbanization during the thirteenth century. The aim has been to explore the significance of the Dominicans and the Franciscans for the creation of an urban landscape. This was made through the study of the urbanization process in southern Halland focusing on the town of Halmstad where the friars were established. The importance of the mendicants was also studied through their absence in the towns of Laholm and Falkenberg.

To achieve this investigation in a contextual perspective material from different areas was used such as archaeology, history and history of science and ideas. A reconstruction of the medieval city plan of Halmstad was also used for a spatial analysis of the convent in the urban landscape.

In conclusion the survey showed that the significance of the mendicant for the urbanization is most likely to be found at a discursive level. They represented a contemporary idea about the city. The spatial analysis also showed that the convents in Halmstad were a part of the urban landscape and not placed in peripheral areas. The absence of mendicants had probably no effect on the urbanization in Laholm and Falkenberg.

Förord

*”Mitt rum är beläget på den 45:te breddgraden dess läge är i österväster,
det gör en lång fyrkant med 36 steg i omkrets, när man går tätt intill väggen”*

*Ur ”En resa i min kammare”
av Xavier de Maistre (1794)*

Aldrig har uttrycket ”innan för dessa fyra väggar” känts så beskrivande, som under vissa stunder av arbetet med denna uppsats. Därför vill jag här tacka mina kurskamrater Ann-Charlotte Pettersson och Elin Nilsson för deras uppmuntrande ord som lyst upp tillvaron bakom dataskärmen. Ett tack riktas också till min handledare Mats Mogren för hjälpen längs vägen och till Stefan Larsson på UV Syd i Lund för att han delade med sig av sin opublicerade text. Ett tack går även till Barbro Sundnér. Att skriva uppsats innebär inte bara att formulera ord till meningar utan den består även av en teknisk del. Därför vill jag också passa på att tacka Johan Eriksson för hans hjälp när min dator och jag har haft olika viljor.

1. INLEDNING	4
1.1 PRESENTATION AV PROBLEMET.....	4
1.2 FORSKNINGSHISTORIA.....	4
1.3 FRÅN STADSKRITERIER TILL STADSLANDSKAP – EN DISKURSFÖRÄNDRING.....	7
1.4 METOD	8
1.5 MATERIAL	9
1.6 KÄLLKRITIK.....	9
2. TIGGARBRÖDERNA I ETT HISTORISKT PERSPEKTIV	10
2.1 DOMINIKANERNA.....	10
2.2 FRANCISKANERNA.....	10
2.3 TIGGARORDNARNA OCH STÄDERNA	12
3. HALMSTAD OCH DEN HISTORISKA KONTEXTEN – CA 1250-1500	13
3.1 ÖVRABY – DET ÄLDSTA HALMSTAD	13
3.2 FLYTTNINGEN AV STADEN.....	14
3.3 DEN POLITISKA SITUATIONEN	15
3.4 DEN EKONOMISKA SITUATIONEN	15
4. TIGGARKONVENTEN I HALMSTAD OCH STADSLANDSKAPET	16
4.1 HALMSTADS TOPOGRAFI	16
4.2 S:T KATARINA- DOMINIKANERNAS KONVENT.....	19
4.3 FRANCISKANERKONVENTET S:T ANNA	20
4.4 KONVENTEN OCH STADSRUMMET	22
5. URBANISERINGEN I DE ÖVRIGA SYDHALLÄNSKA STÄDERNA	24
5.1 LAHOLM.....	24
5.2 FALKENBERG.....	26
6. ANALYS OCH DISKUSSION	28
6.1 TIGGARKONVENTENS BETYDELSE FÖR STADEN	28
6.2 FRAMTIDA PERSPEKTIV	30
7. SAMMANFATTNING	31
8. KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	32
OTRYCKTA KÄLLOR.....	32
TRYCKTA KÄLLOR	32

1. Inledning

1.1 Presentation av problemet

Under 1970- och 80-talen genomfördes projektet Medeltidsstaden i flertalet svenska städer. Målsättningen var att göra en sammanfattning över den då rådande arkeologiska kändaomen om orternas medeltida urbaniseringsprocess. Behovet av en överblick av den arkeologiska situationen hade framförallt skapats genom de otaliga exploateringsgrävningar som utfördes under mitten av 1900-talet i städerna. Projektet mynnade ut i ett antal rapporter, en för varje stad med medeltida ursprung (Andersson 1990:5). I rapporten för Halmstad nämns det att staden kan betraktas vara urbaniserad år 1264 då ett dominikankonvent omnämns i de skriftliga källorna. Drygt hundra år senare etablerade även franciskanerna ett konvent i staden (Augustsson 1980:8;54). Närvaron av tiggarkonvent på en ort har därmed uppfattats som att platsen uppnått stadsstatus. Vi vet att tiggardordnarna sökte sig till orter där det samlades mycket folk och där det fanns ekonomiska förutsättningar för att kunna motta allmosor i utbyte mot sina tjänster (Lawrence 1994:102). Men går det att tillskriva denna rörelse någon betydelse för staden? Hur var de delaktiga i urbaniseringsprocessen? Deras spridning till olika städer runt om i Västeuropa tyder på att tiggardbröderna var populära, vilket borde innebära att de inte bara spelat en biroll i stadslivet.

Stadsarkeologin har under de senaste decennierna fått stå tillbaka för landsbygden som har kommit att intressera arkeologerna alltmer. Men nya idéer gör sig idag gällande då den urbana platsen kommit att studeras i ett inifrånperspektiv istället för att enbart fokusera på formulerade kriterier. Inom den nya inriktningen framträder staden som ett rum vilket människan skapat och ändrat genom åren (Tagesson 2002:42; Larsson 2006:25). Till skillnad från den tidigare stadsforskningen där urbaniseringen uppfattades som en mer eller mindre linjär utveckling framhåller forskarna idag interaktionen mellan aktör och struktur som en del i urbaniseringsprocessen (Larsson 2006:4,32).

Syftet med denna uppsats är att utifrån den nya stadsarkeologiska diskursen studera dominikanernas och franciskanernas konvent i Halmstad, dels i ett historiskt perspektiv och dels deras rumsliga organisering i staden för att se vilken betydelse deras närvaro kan ha haft. Vidare ingår det i syftet att få en överblick av urbaniseringen i Laholm och Falkenberg då det inte etablerades några tiggardordnar på dessa platser. Detta kan sammanfattas i följande problemformulering:

* Vilken betydelse hade tiggarkonventen för skapandet av staden?

1.2 Forskningshistoria

Inom forskningen har tiggardordnarna och staden främst studerats separat. Trots att deras relation har varit uppmärksammas sedan länge har inte detta förhållande problematiserats i någon större utsträckning. En sådan situation kan tyckas vara märklig men ska kanske ses som ett resultat av att sambandet dem emellan har tagits för givet, det vill säga, staden har varit en förutsättning för konventen och konventen har varit ett tecken på urbanisering. Vid institutionen för arkeologi i Lund har dock Stefan Larsson med sin C-uppsats *"Mendikanterna i Malmö - konvent och stadsplan"* (1988) uppmärksammat detta problem. Med utgångspunkten att tiggarkonventen tidigare uppfattats som enskilda institutioner i staden studerade han konventen i Malmö och deras förhållande till den övriga bebyggelsen.

Larssons resultat visade att både dominikan- och franciskankonventen hade uppförts i de kommersiella delarna av Malmö. Detta tolkades utifrån ordnarnas intresse av att kunna ta del i ekonomiska aktiviteter. Under senare delen av 1400-talet flyttade franciskanerna till en perifer del av stadsbebyggelsen, vilket Larsson ansåg bero på en förändring inom deras orden.

I Tyskland har forskningen kring tiggardordarna en större omfattning där det framförallt bedrivs studier om franciskanerna. Ett av dessa projekt mynnade ut i antologin *"Bettelorden und Stadt"* (1991). Undersökningen behandlade franciskanernas roll i staden under medeltid och nyare tid. Forskarna tog i sina respektive undersökningar upp olika ämnen som exempelvis den arkitektoniska påverkan på övrig bebyggelse och franciskanernas förhållande till borgerskapet. De olika perspektiven avser främst tyska städer och förhållanden men i en artikel gjorde Jørgen Nybo Rasmussen om franciskanernas roll i skandinaviska städer. I denna återgav han bland annat etableringen av franciskanerna i Norden och de genom skriftligt material kända franciskanerbröder. Förhållandet mellan franciskanerna och de nordiska städerna belystes främst genom tiggardordens religiösa betydelse. Vidare menade Nybo Rasmussen att de kan ha haft en "demokratisk" påverkan då regelbundna val av ledare hölls vid tiggardordnarnas möten. Enligt Nybo Rasmussen var detta en skillnad från de lokala bytingen där mäktiga personer hade den främsta makten. Men något konkret exempel på denna påverkan gjordes aldrig av författaren. Han framhöll också betydelsen av franciskanerna som fredsstiftare vilket bland annat yttrade sig genom den asyl som gällde för tiggardbrödernas konvent.

Som tidigare nämndes har tiggardordarna och städerna främst studerats utifrån skilda perspektiv vilket gör det omöjligt att här få en fullständig bild av den forskning som gjorts. Det kan dock vara på sin plats att peka på några standardverk och tendenser inom respektive forskning. I Sverige har intresset för tiggarkonventen främst funnits på en lokalhistorisk nivå. En stor del av den lokala forskningen har intresserat sig för tiggardordnarnas byggnader och kyrkor. För sådana studier har vanligtvis de lokala forskarna utgått från Vilhelm Lorenzens *"De danske klostres bygningshistorie"* som utkom under första hälften av 1900-talet. Verket bestod av elva volymer i vilka klosterordnarnas arkitektur behandlades. Ett annat viktigt bidrag till tiggardordnarnas historia i Norden var Johannes Lindbaeks *"De danske franciskanerklostre"* (1914) som tog upp franciskanernas historia och ankomst till Norden. Relationen mellan städerna och orden behandlades främst genom en sammanställning av de städer som hade ett franciskanerkonvent.

I Halmstad har de båda konventen debatterats och skrivits om i årsböcker av *"Föreningen Gamla Halmstad"*. Konventen undersöktes arkeologiskt under 1930 och - 40-talen då intresset för lämningarna främst handlade om vilket som var franciskanerkonventet respektive dominikanerkonventet. Franciskanerkonventet S:t Anna uppmärksammades senast 1994 i föreningens årsbok då det var 500 år sedan det grundlades. Artikeln var en sammanställning av den kunskap som de arkeologiska undersökningarna bidragit med. Andra hembygdsforskningar värt att nämna här är *"Skånska kloster"* (1989) av Skånes Hembygdsförening. Boken är en genomgång av de skånska klostren och deras historia där Erik Cinthio skriver om dominikanerna och gör en sammanställning av deras konvent i Skåne, samt en överblick av de arkeologiska observationerna. Någon betydelse för urbaniseringen tas dock inte upp i sammanhanget. I samma bok skriver Jørgen Nybo Rasmussen om franciskanerna och tecknade en historisk bild av orden i Skåne men gjorde inte heller något försök till att förstå deras roll i urbaniseringen. Rasmussen har även bidragit med kunskap om franciskanerna i Ystads fornminnesförenings årsbok *"Ystadiana"* (1992). Mycket av det som framkom var en återgivning av det som presenterats tidigare. Han framhöll dock att franciskanerna hade haft en betydelse för själavården i Ystad och att de agerat som fredsstiftare även om det inte kunde avgöras om det senare utnyttjats.

Det kan även nämnas att Rasmussen behandlat franciskanerna i verket *"Die Franziskaner in den nordischen Ländern im Mittelalter"* (2002). Det är dock ingen arkeologisk forskning utan en historisk studie om franciskanerna i Norden och hur deras religiösa liv gestaltade sig, medan deras betydelse för städerna inte diskuterades. Ur ett idéhistoriskt perspektiv har franciskanerna och dominikanerna uppmärksamats för deras stora påverkan på det intellektuella livet under medeltiden. Detta tas bland annat upp i Anders Piltz *"Medeltidens lärda värld"* (1998) och i Ronny Ambjörnssons *"Tankens pilgrimer"* (2002).

När det gäller forskningen om urbaniseringen och staden har dessa problematiseras utifrån vitt skilda utgångspunkter som ytterst är beroende av vad forskaren velat studera. Det finns således skilda förhållningssätt till vad staden och urbaniseringen egentligen är. Under den första hälften av 1900-talet var staden något som främst studerades av historiker. En av dessa var Adolf Schüek som gav ut avhandlingen *"Studier rörande det svenska stadsväsendets uppkomst och äldsta utveckling"* (1926). I denna studie menade författaren att städernas framväxt berodde på ekonomiska faktorer och staden kom därmed att uppfattas som ett resultat av handel och köpmännens ekonomiska intressen. Schüecks teorier om sambandet mellan städer och handel var vägledande både för den tidiga stadsarkeologin och inom den historiska forskningen. Ett annat bidrag som har haft betydelse för stadsforskningen kom från sociologen Lewis Mumford som i sin *"Stadskultur"* (1942) studerade stadens utveckling från medeltid och fram till industrialismen. Han menade att staden var ett resultat av "den maximala koncentrationen av makt och kultur" (Mumford 1942:17). Vidare var boken ett uttryck för en idylliserande bild av medeltidsstaden.

Under 1970-talet började arkeologerna att sammanställa den arkeologiska situationen i städer med ett medeltida ursprung, vilket resulterade i det nämnda projektet Medeltidsstaden. Detta arbete får anses vara det första initiativet från arkeologin att bidra till urbaniseringshistorien. I rapporterna gick forskarna systematiskt igenom det arkeologiska källmaterialet och utifrån detta tolkade de städernas urbaniseringsperiod och utveckling, samt pekade på de frågställningar som kunde vara viktiga inför framtida exploateringsgrävningar.

Redan 1985, strax efter Medeltidsstadsprojektet, framlade Anders Andrén en ny aspekt på urbaniseringen i det medeltida Danmark. I sin avhandling *"Den urbana scenen – städer och samhälle i det medeltida samhället"* menade han att städerna grundlagts i faser och olika zoner, samt att städerna var ett uttryck för ekonomiska och politiska förändringar. I det första skedet, under tidig medeltid, var städerna främst ideologiska och politiska centra som grundlades i inlandet. Denna fas var även förknippad med feodalismens etablerande i Danmark. Vidare menade Andrén att de städer som etablerades under 1200-talet och mitten av 1300-talet främst var lokaliserade vid kusten och förknippades med handel och internationella kontakter. Under denna period började även en process mot ett frigörande från den feodala strukturen och en framväxt av ett borgerskap. Den senmedeltida perioden kännetecknades av en stagnation i stadsetableringen. En återhämtning gjordes under 1400-talet då städerna åter anlades av kungamakten. Anders Andréns undersökning bidrog till uppfattningen att urbaniseringen var mer komplex än vad som tidigare hade framhållits.

De senaste åren har arkeologin kommit att ta en allt mer tvärvetenskaplig riktning, en utveckling som även påverkat stadsarkeologin. Ett exempel på detta är Peter Carellis avhandling *"En kapitalistisk anda – kulturella förändringar i medeltidens samhälle"* (2001). I denna försökte han fånga de processer som kan skönjas under 1100-talet för att skapa en helhetsbild av det danska samhället under perioden.

Med utgångspunkten att det i Europa skedde stora förändringar under 1100-talet, som exempelvis införandet av skriften och ekonomiseringen av landskapet. Carelli studerade dessa utvecklingar i det danska samhället och då främst i städerna. Inspirerad av historikerna i Annalesskolan undersökte han de stora processerna men förde även in en ny bild av den tidiga urbaniseringsfasen. Carelli hävdade att det redan under 1100-talet går att skönja en kommersialisering vilken bidrog till att en urban identitet och en individualisering började skapas i städerna. Detta är processer som vanligtvis brukar förknippas med senare perioder.

Göran Tagesson har vänt sig till sociologin i sin avhandling *"Biskop och stad - aspekter av urbanisering och sociala rum i medeltidens Linköping"* (2002). Tagesson har i denna studie utgått från sociologins struktureringssteori, det vill säga att den materiella kulturen "formar" människorna vilka i sin tur upprätthåller strukturerna. Överheten i ett samhälle kan därmed använda sig av materiella uttryck för att signalera sin makt. I sin avhandling undersökte författaren Linköpings materiella och rumsliga strukturer och deras samspel samt hur förändrande sociala relationer påverkade den materiella kulturen. Tagesson visade i sin studie att staden ges olika sociala betydelser vilka förändras över tid och som uttrycks genom den materiella kulturen.

Även Stefan Larsson har i boken *"Den mänskliga staden"?* (2006) inspirerats av sociologin. Han menar att det är viktigt att även arkeologin bidrar med kunskap om stadslivet och skapandet av en urban livsform. Detta vill författaren göra med hjälp av arkeologiskt källmaterial kombinerat med sociologiska teorier. Vidare menar Larsson att staden inte ska ses som en statisk plats utan som ett landskap där ständig omstrukturering pågår med hjälp av olika aktörers handlingar och beslut. Det är därför viktigt att även studera staden underifrån, det vill säga de människor som levde och verkade där. Tidigare har dessa ofta varit osynliga inom stadsarkeologin.

1.3 Från stadskriterier till stadslandskap – en diskursförändring

Den vanligaste frågan inom stadsforskningen är hur staden ska definieras och uppfattningarna om staden varierar i förhållande till vad forskarna är intresserade av att studera, samt vilka ämnesområden de representerar. Inom den historiska arkeologin har definitionen av begreppet stad växlat genom åren och det går att skönja en diskursförändring inom dagens forskning. I de tidigare undersökningarna studerades staden främst med hjälp av kriterier, medan stadsarkeologerna inom nyare forskningsstudier uppfattar staden som ett landskap där olika aktörer samverkar i varierande grad.

Inför det omfattande projektet Medeltidsstaden formulerades ett antal kriterier vilka grundades på de medeltida förhållandena och omfattades av stadens funktion, topografi och administration. Med de funktionella kriterierna avsågs stadens relation till omlandet, det vill säga stadens funktion som handelsplats för den omgivande landsbygden. För att orten skulle betraktas som urban skulle även topografin vara avgränsande från landsbygdens bebyggelse genom närvaron av särskilda institutioner som exempelvis tiggarkonvent. Vidare utgjordes de administrativa kriterierna av en egen stadsjurisdiktion eller stadsstyrelse (Andersson 1990:26; Andréén 1985:145). Ett viktigt perspektiv på staden var att den kopplades samman med kungamakten vilket grundades på att det var kungen som gav städerna deras privilegier (Andersson 2001:9).

Under 1990-talet framhölls det att begreppet stad varierar över tid och att innebörden av staden hade definierats för snävt. Vissa forskare menade att det centrala i begreppet stad istället skulle utgöras av ortens förhållande till omlandet och inte den juridiska stadsstatusen som platser erhöll genom privilegier. Genom att istället fokusera på omlandsfunktioner kunde fler platser betraktas som urbana även om de inte hade uppnått stadsstatus.

Diskussionen kan sägas ha resulterat i att städerna kom att benämnas som tidigmedeltida, högmedeltida och senmedeltida (Andersson 1990:27). Ett liknande förhållningssätt till definitionen av stad var att studera urbaniserande funktioner som exempelvis olika typer av handel, hantverk och administration. Konsekvensen av detta blev att urbaniseringen uppfattades som en process och som även inkluderade preurbana platser. Intresset för hantverket och handeln i urbaniseringsprocessen ledde även till studier av staden i ett inifrånperspektiv (Augustsson 1999:91; 89).

Inom dagens stadsforskning har perspektivet på staden vidgats ytterligare genom att betona de samverkande krafter som bidragit till framväxten av staden och en urban livsstil. I detta nya synsätt är sociologins strukturerings teori en viktig grund. Staden kan därmed uppfattas som ett rum eller landskap där samspelet mellan struktur och aktör skapar, upprätthåller och förändrar rummets betydelse. Det kan tyckas att de ekonomiska, politiska och ideologiska faktorerna sätts i bakgrunden men det handlar istället om att synliggöra olika sociala aktörer för att få en mer mångfacetterad bild av staden. Stadsarkeologin fokuserade tidigare på enskilda stadsgrundare, vanligtvis från det övre sociala skiktet, i det nya perspektivet betonas således även de anonyma invånarna. Genom att belysa stadens olika sociala nivåer kan även samspelet mellan aktör och struktur studeras, samt förändringar i interaktionen som innebär att rummet får en ny innebörd. Staden kan vidare studeras utifrån olika skalnivåer, från ett övergripande perspektiv till en liten del av en bostad. Det nya stadsarkeologiska perspektivet utgörs därmed av att staden har skapats (och skapas) genom en varierande grad av samverkan mellan olika aktörer.

1.4 Metod

Den metod som kommer att användas är att studera tiggardordnarna utifrån den historiska och lokala kontexten. I min efterforskning om tiggarkonventen i Halmstad stod det tidigt klart att det arkeologiska källmaterialet var tämligen magert. Situationen vittnade mer om det tidiga 1900-talets uppfattning om vad som var intressant än ett användbart material för denna uppsats. Jag valde därför att använda mig av en medeltida stadsplan för att studera konventen och deras förhållande till det övriga stadsrummet. Den arkeologiska delen av uppsatsen kommer således att utgöras av en rumslig studie av Halmstads medeltida stadsplan, men även urbaniseringen i Halmstad kommer att studeras.

I metoden ingår det även att göra en övergripande jämförelse av urbaniseringen i de två övriga städerna i södra Halland, Laholm och Falkenberg. Detta på grund av att den halländska urbaniseringen under den aktuella perioden kännetecknas av instabilitet. Halmstad har dock framhållits som en stad med stabilare utveckling och var den enda platsen i regionen som tiggardordnarna etablerade sig på. Genom att göra en jämförelse mellan städerna kan därmed konventens roll i urbaniseringen belysas utifrån närvaro och frånvaro av sådana institutioner. Jag har valt bort städerna i den norra delen av landskapet eftersom Halland har haft en komplicerad historia då regionen varit delad mellan Norge och Danmark under olika perioder.

Vidare kommer jag inte att använda mig av några specifika teoretiska utgångspunkter utan utgår endast från min egen hypotes att tiggardordnarna hade en betydelse för skapandet av staden. Den tidsperiod som uppsatsen omfattar är från cirka 1250 och fram till reformationen.

1.5 Material

Historisk arkeologi är ett ämne där olika källor och perspektiv strålar samman. Min undersökning kommer därför att förutom arkeologiska källor innehålla material från diverse ämnesinriktningar såsom historia, idéhistoria, kulturgeografi och kyrkohistoria. Det huvudsakliga materialet utgörs av de rapporter från projektet "*Medeltidstaden*" som behandlar Halmstad, Laholm och Falkenberg. För den historiska kontexten kommer även "*Halmstads historia*" (1968) av Sven A Nilsson att användas. Detta är ett av de mest omfattande verk om stadens historia och som fortfarande är en viktig källa för studier om Halmstad. Ett problem som varit förknippat med materialet är hur den medeltida stadsplanen sett ut i Halmstad. Jan-Erik Augustsson har försökt att rekonstruera stadsplanen under perioden 1322 och fram till stadsbranden 1619, bland annat har denna framställts i Hallands Läns museers årsskrift "*Halland*" (1978). En uppdatering av källäget kring gatunätet gjordes i Rune Barks C-uppsats "*Medeltida gator i Halmstad 1500-1619*" (1994). Då det skett några mindre förändringar sedan den första rekonstruktionen kommer jag att göra dessa justeringar på Augustsson rekonstruktion. Denna kommer att ligga till grund för den rumsliga studien av konventen i Halmstad. Utöver stadsplanen kommer Jan-Erik Augustssons avhandling "*Keramik i Halmstad ca 1322-1619 - produktion, distribution, funktion*" (1985) att användas samt Lena Bjuggners studie av hantverket i Halmstad "*Varuproduktion och hantverk i Halmstad från 1300-talet till 1600-talets första decennier*" (1999). Detta för att försöka få en uppfattning om de förändringar som kan ha skett i staden. Andra litterära källor utgörs av ett fåtal årsböcker från "*Föreningen Gamla Halmstad*". Anledningen till att material från den lokalhistoriska forskningen kommer att användas är att den historiska forskningen under de senaste decennierna har förts på en lokal nivå och att böckerna är ett forum där nya rön presenteras.

Inom den historiska arkeologin är de skriftliga källorna ett viktigt källmaterial. Tillsammans med arkeologiska källmaterial skapar de nya kontexter. Till denna uppsats kommer dock de skriftliga källorna som återfinns i mitt material att användas. Då de skriftliga källorna har publicerats vid ett flertal tillfällen har jag valt att inte studera dessa direkt i arkiven. Min mening är att källorna är representerade på ett sådant sätt att de inte behöver ifrågasättas.

1.6 Källkritik

Materialet till denna uppsats har medfört några källkritiska aspekter. En av dessa berör Jan-Erik Augustssons rekonstruktion av det kända medeltida Halmstad. Genom att alla arkeologiska observationer finns representerade på stadsplanen så visar den en mångtidighet. Detta märks främst genom att de båda konventen är markerade på stadsplanen, trots att det skiljer cirka hundra år mellan dominikanernas flytt till det nya Halmstad och franciskanerkonventets etablering i slutet av 1400-talet. Rekonstruktionen kan därmed sägas visa decennierna innan reformationen och som medförde att konventen försvann ut ur stadsbilden. En annan synpunkt på rekonstruktionen är förstås att den arkeologiska kännedomen om hur staden sett ut under tidigare perioder är bristfällig. Sådana förhållanden är dock inte ovanliga. Ur ett källkritiskt perspektiv ska även den lokalhistoriska forskningen här påpekas. Det ska framhållas att mycket av forskningen om Halmstad sker på en lokal nivå och den har bidragit med intressanta artiklar om stadens historia, framförallt genom Föreningen Gamla Halmstads årsböcker. Något att vara uppmärksam på i detta sammanhang är att författarna ibland visar på en avsaknad av källkritisk kännedom och att de ibland hänvisar bristfälligt till sina källor. Jag därför valt att bortse från material som visar på dessa källkritiska aspekter.

2. Tiggarrbröderna i ett historiskt perspektiv

2.1 Dominikanerna

En av de två främsta tiggarrordnarna som uppkom under 1200-talet var dominikanerna eller svartbröderna som de också benämndes. Ordens upphovsman, Dominikus, var ursprungligen från Spanien där hans rörelse uppstod som en reaktion mot de kätterska rörelser vilka hade uppstått i de expanderande europeiska städerna. Dominikanernas syfte var således att agera som predikanter som genom sitt levnadssätt och med hjälp av ordet skulle omvända medlemmarna av de kätterska rörelserna, men uppgiften låg också i att förhindra uppkomsten av nya grupperingar. Dominikanerna erkändes av påven under 1210-talet och benämndes då för predikarorden. Senare kom de även att kallas för svartbröder. Likt de andra tiggarrordnarna under samma period levde dominikanerna på allmosor och var inte bundna till något specifikt konvent (Ambjörnsson 2002:202; Gallén 1958:175).

Kärnan i dominikanerorden utgjordes av en stor betoning på utbildning, vilket inledningsvis var den största skillnaden mellan dominikanerna och franciskanerna. Den intellektuella prägel på orden bidrog också till att medlemmarna rekryterades från de bildade klasserna i universitetsstäderna. Av denna anledning sökte de sig till en början till de europeiska städer där universitet fanns. I Norden fanns dock inte några universitet under denna period utan stiftstäderna blev istället målet för rörelsen i de nordiska länderna (Ambjörnsson 2002:203; Lawrence 1994:72; Gallén 1958:174). Mot slutet av medeltiden kom dock deras expansion att ändra inriktning till att följa städernas framväxt istället för att enbart vara riktade mot universitets och stiftstäder (Gallén 1958:179). Då dominikanerna följde städernas utveckling påverkades även deras expansion av urbaniseringen som avstannade under 1300-talet men återhämtades under 1400-talet. Situationen var den samma för franciskanerna (Andrén 1985: 60).

Organisatoriskt var orden var indelad i provinser och Norden utgjordes av området Dacia. Dominikanernas första konvent i regionen förlades till Lund under 1220-talets början. Varje provins leddes av en provinsialprior medan ordens överhuvud utgjordes av generalmagistern. Dessa valdes vid de möten som orden hade regelbundet. Franciskanerna hade en liknande organisation med den skillnaden att provinserna var uppdelade på mindre områden vilka kallades för kustodier (Gallén 1959: 565).

Synen på utbildning bidrog också till att dominikanerna vid varje konvent hade en lektor som ansvarade för den obligatoriska utbildningen av bröderna i teologi och filosofi (Kilström 1976:17; Gallén 1958:180).

2.2 Franciskanerna

Den andra av de mest framträdande tiggarrordnarna var franciskanerna som i Norden vanligtvis gick under benämningen gråbröder. Under 1200-talet och fram till reformationen kom franciskanerna att spridas till de europeiska städerna i en snabbare takt än dominikanerna (Rasmussen 1989:97; Lawrence 1994:103). Franciskanerna gjorde därmed, likt dominikanerna, ett starkt intryck på samtiden men vilka var de och vilken målsättning hade de?

Franciskanerorden uppstod i början av 1200-talet och grundades av Franciskus av Assisi då denne fick en vision om att rädda den samtida kyrkan. Detta ansåg han skulle göras med hjälp av mission bland stadsbefolkningen (Ambjörnsson 2002:200f).

Efter Franciskus uppenbarelse att han aktivt skulle missionera i städerna fick han ganska snart anhängare varpå de började verka som vandringspredikanter och gick från stad till stad i centrala Italien. I städerna drog de sig till de centrala stadsområdena där det fanns folk att predika för och en möjlighet att ta emot allmosor eller göra dagsarbeten för deras uppehälle, men även spetälskehospital besöktes av predikanterna (Lawrence 1994:201).

Vid 1220-talets början sammanställde Franciskus den regel som han och hans lärjungar skulle följa. Denna utgjordes av att orden skulle leva i fullständig fattigdom och sträva efter sin egen och andras själågagn genom att sprida evangeliet. Den antagna egendomslösheten gällde inte bara enskilda ägodelar utan även kollektivt ägande. Till en början uppfattades orden med misstro av kyrkans auktoritet men efter en tid fick de dock sitt erkännande av påven (Gallén 1959:564; Ambjörnsson 2002:201f).

Mot bakgrund av franciskanernas målsättning att sprida evangeliet och ett växande antal medlemmar kom tiggarrörelserna att verka för att deras orden skulle spridas till andra delar av Europa. Till Tyskland nådde rörelsen under 1220-talet varifrån de spred sig till Norden där de i Ribe etablerade det första konventet i början av 1230-talet. Efter en framgångsrik period stannade rörelsen upp under 1300-talet vilket även sammanföll med ett avbrott i urbaniseringen (Kihlström 1984:67; Andrén 1985:60). Under 1400-talet fortsatte ordens utbredning och det var under detta skede som etableringen av konvent kom att genomföras även på landsbygden. Dessa kom dock att ligga vid färdvägar och i närheten av platser där det samlades mycket folk (Gallén 1959:566; Kihlström 1984:68). Det kan även tilläggas att franciskanernas konvent i stort sett kom att etableras i städer vid havet eller med tillgång till havet och sambandet mellan tiggarrörelserna och fisket har speciellt tillskrivits franciskanerna (Gallén 1993:41).

Allt eftersom rörelsen växte och spred sig uppstod det en konflikt om det för orden stadgade fattigdomsidealet. Stridigheten orsakades av behovet av fasta punkter där de kunde utföra sina mässor och upprätta bostäder. Den ökande mängden donationer av egendomar och byggnader stred mot ordens regel om en anspråkslös livsföring. Medan de första konventsbyggnaderna hade varit beskedliga och ofta utgjorts av äldre fastigheter blev det vanligare att uppföra nya byggnader med utmärkande arkitektur (Lawrence 1994:46f; Rasmussen 1989:109). Till följd av konflikten uppstod i slutet av 1300-talet en reformrörelse, den så kallade observantrörelsen, inom vilken strävan var att iaktta fattigdomsidealet rigorösare. Detta ledde till att påven godkände en slutgiltig delning av orden under 1500-talets förra hälft. Vid denna tidpunkt var observanterna i majoritet och hade redan omkring 1460-talet nått den nordiska provinsen där konventen efter hand reformerades. Observantrörelsen blev speciellt gynnad av den danske kungen Hans vilken också bidrog till att nyetableringar gjordes (Lawrence 1994:61ff; Gallén 1959:570).

I Halmstad grundades det första konventet med den nya inriktningen. Inom Norden blev det även en uppdelning mellan observanterna och de oreformerade, observanterna kom att tillhöra Danmark medan de oreformerade hade störst utbredning i Sverige (Rasmussen 1989:110f). Ett annat problem som hängde samman med ordens expansion var deras syn på utbildning. Till en början hade franciskanerna ingen önskan av att utbilda sig då spridningen av evangeliet skulle ske med hjälp av predikarens livsföring och inte med bildning. Det var ju också i synen på utbildning som inledningsvis skiljde franciskanerna från dominikanerna för vilka utbildning var viktig. I takt med att orden spred sig blev behovet av utbildning allt tydligare då det krävdes en bra bildning för deras uppgifter. Speciellt uppstod sådana situationer i universitetsstäderna där de som anslöt sig till orden var mer bildade än tiggarrörelserna själva. Konsekvensen av denna förändring blev att den tidigare sociala jämlikheten inom orden ersattes av en mer hierarkisk ordning. De större konventen hade även lektorer för teologisk och filosofisk undervisning (Lawrence 1994:46ff; Gallén 1959:567).

2.3 Tiggardordnarna och städerna

Varför fick tiggardbröderna ett sådant starkt fotfäste i städerna? Deras snabba expansion under 1200-talets början bör ses i samband med idéströmningar som vuxit fram under de föregående årtiondena i de europeiska städerna i de södra och centrala delarna av kontinenten. I de allt mer befolkade städerna hade olika religiösa rörelser uppstått inom vilka hantverkare och enklare köpmän bildade den största sociala basen. Tyngdpunkten i idéströmningarna utgjordes av en reaktion mot kyrkans ensamrätt till att predika och tolka Guds ord. En annan viktig del i rörelserna var det apostoliska livet som även franciskanerna och dominikanerna anammade. Det fanns således redan ett andligt behov i städerna vid den tidpunkten då tiggardordnarna anlände med sitt budskap om att ett kristet liv inte enbart var förbehållet kyrkans elit. Skillnaden mellan tiggardordnarna och andra apostoliska rörelser var i stort sett att de förra erkändes av kyrkan medan andra grupperingar betraktades som spridare av irrläror (Ambjörnsson 2002:322ff; Lawrence 1984:208).

En annan aspekt av relationen mellan städerna och tiggardordnarna var av ekonomisk art. Både dominikanerna och franciskanerna var beroende av det ekonomiska överskottet som det nya urbana samhället skapade och som gav möjligheter till att motta allmosor. Men förhållandet var även ömsesidigt då närvaron av någon av tiggardordnarna i staden symboliserade politisk viktighet och ett gudomligt skydd (Andrén 1985:59; Lawrence 1994:104). Trots sina kopplingar till staden utgjordes konventens stiftare och donatorer främst av personer från samhällets övre skikt vilka tidigare inte förknippats med de medeltida städerna. Det är däremot sannolikt att de innehaft stadsegendomar vilka kunde doneras. Enligt Jørgen Nybo Rasmussen var flertalet av konventens donatorer tillhörande kyrkans elit men detta förändrades dock under senmedeltiden då det blev allt vanligare med donationer från borgare (Andrén 1985:59; Rasmussen 1992b:9). En orsak till denna förändring kan ha varit att ett borgarskikt i städerna hade växt fram under senare delen av medeltiden.

Då både dominikanerna och franciskanerna var beroende av allmosor kom de även att etablera sig i varannan stad för att inte konkurrera med varandra. Det fanns dock undantag från detta mönster. För etableringen av konventen fanns det vissa bestämmelser och som stadgats av påven. Reglerna omfattades bland annat av den aktuella stadens ekonomiska underlag, befolkningsmängden samt avståndet till närmaste konvent (Kihlström 1984:68; Andrén 1985:61).

Som tidigare nämnts hade närvaron av ett tiggarkonvent i staden en symbolisk betydelse för stadens invånare. Men hur interagerade tiggardbröderna i stadslivet? Deras främsta uppgift var att förkunna evangeliet på platser där det samlades folk och enligt ordnarna själva var de mest effektiva i städerna där det fanns mycket folk och följaktligen mer synd. I sina predikningar riktade de sig till alla samhällsklasser och utöver predikan på gator och torg höll de gudstjänster samt utförde själavård. Det senare har ofta lett till uppfattningen att tiggardbröderna bedrev sjuk- och fattigvård på en institutionell nivå. Detta är dock felaktigt utan deras själavård bestod i att predika för de fattiga och svårt sjuka vilket främst har förknippats med franciskanerna (Lawrence 1994:102; Kihlström 1984:69; Rasmussen 1992a:107f). I deras uppgifter ingick även att agera som medlare i konflikter och deras konvent fungerade också som mötesplatser för politiska eller juridiska förhandlingar. Franciskanernas konvent omfattades även av asylrätt men i vilken omfattning detta har nyttjats i de nordiska länderna är dock okänt (Rasmussen 1992:108ff).

Verksamheten för franciskanerna och dominikanerna utgjordes även av att inom sina respektive distrikt utföra sina uppgifter vilket innebar att missionera på landsbygden. Vanligtvis skedde detta i områden där det samlades mycket folk och möjliggjordes genom att de upprättade kapell och härbärgen vid sådana platser (Gallén 1993:32).

Vilket intryck gjorde egentligen tiggarröröerna på städernas invånare? Deras snabba spridning under 1200-talet och det faktum att de bestod fram till reformationen bör i sig vara tecken på att de var populära. Vad var det då som gjorde dem omtyckta? En förklaring kan vara att de var förebilder för det nya apostoliska liv vars idé grundades på ett liv i frivillig fattigdom. Att medvetet välja en sådan livsföring uppfattades som solidaritet med de svaga vilket var en del i den evangeliska läran som utgjorde den rådande diskursen under den aktuella perioden (Hanska 1997:13).

En annan anledning till deras popularitet var att deras predikningar utfördes på folkspråket och predikanterna hade även utbildning inom retorik som säkert påverkade deras talkonst. Ämnen i deras predikningar utgjordes vanligtvis av moraliska frågor som försoning, syndabekännelse och att ge allmosor till de fattiga. Detta förkunnades genom anekdoter från helgonens liv men även från muntliga traditioner vilka åhörarna var bekanta med. Nytt i deras predikningar var även att publiken gjordes mer aktiva vilket skiljde predikanterna från sockenprästerna. Tiggarröröerna var också populära i biktningen då de ofta hade mer kunskap för uppgiften än de lokala prästerna (Kihlström 1984:69; Lawrence 1994:119ff; 125).

Det fanns dock en motsägelsefull sida av tiggarröröernas program. Trots att de ville framstå som de fattigas vänner så var de inte ute efter att förändra de sociala problem som omgav dem i städerna. De strävade istället efter att göra förbättringar inom det system vilket ansågs vara givet av Gud. Syftet för tiggarröröerna blev därmed att försöka få de rika att ge allmosor till de fattiga samtidigt som de predikade att de fattiga inte skulle sträva efter rikedom vilket inte var förenligt med den evangeliska läran. Konsekvensen blev att tiggarröröerna upprätthöll de sociala förhållandena istället för att förändra dem. En orsak till detta var att staden betraktades metaforiskt som en kropp bestående av delar med olika funktioner som skulle upprätthållas för att samhället skulle fungera (Hanska 1997:172ff; Lilley 2004:305).

3. Halmstad och den historiska kontexten – ca 1250-1500

3.1 Övraby – det äldsta Halmstad

Vatten har varit en viktig faktor för städers uppkomst och geografiska läge. Halmstad utgör inget undantag då staden är belägen vid Nissan cirka två kilometer uppströms från åns mynning. Halmstad är känt från 1230-talet då staden benämndes som ett kungalev i Kung Valdemars Jordebok. Vid denna tidpunkt låg staden ungefär tre kilometer norr om det nuvarande läget (fig.1). Platsen för det äldsta Halmstad omnämns idag för Övraby och låg strategiskt där två viktiga vägar möttes. En av landvägarna förband Övraby med Småland medan den andra ledde till Västergötland och Skåne. Det kan tilläggas att Nissan inte utgjort någon viktig transportled istället var åns dalgång ett viktigt kommunikationsstråk (Rosén 2004:70; Nilsson 1968:56). Enligt historiker och arkeologer blev Övraby en urban plats under mitten av 1200-talet och den främsta bidragande orsaken till denna uppfattning är att ett dominikankonvent omnämns i de skriftliga källorna 1264, konventets läge är dock okänt (Bjuggner 1999:5; Augustsson 1980:12).

En annan bidragande faktor till att Övraby anses ha antagit en urban karaktär är en ombyggnation av kyrkan som uppförts någon gång under 1100-talet. Troligen hade den en funktion som kungsgårdskyrka då den var försedd med ett västtorn. Under mitten av 1200-talet sattes västportalen igen och absiden revs. Detta har förklarats med att kyrkan fått en ny funktion som stadskyrka (Rosén 2004: 70; 72).

Enligt Jan-Erik Augustsson så är det även troligt att närvaron av dominikankonventet påverkat bebyggelsestrukturen i Övraby. Denna hypotes har inte kunnat påvisas arkeologiskt (Augustsson 1980:48). De arkeologiska spåren från Övraby är fåtaliga och urbaniseringsprocessen har endast kunnat belysas fragmentariskt. Källmaterialet visar på att bebyggelsen har expanderat i mitten av 1200-talet och en ökning av mängden och differentiering av keramikfynden indikerar en ökning av handelskontakter (Bjuggner 1999:5; Augustsson 1980:49). Att det skett en ökning av handeln kan även kopplas samman med den borg som anlades omkring en kilometer söder om Övraby. Funktionen kan ha varit att kontrollera handeln. Men borgen kan också ha fungerat som en omlastningsplats då ån endast var segelbar en bit ovanför mynningen (Augustsson 1980:15, 50; Rosén 2004:72).

År 1307 finns det äldsta bevarade stadsprivilegierna som gav Övraby (Halmstad) status som "ville de forenses". Definitionen användes för så kallade torgstäder under medeltiden och enligt Anders Andrén är termen en indikation på att makten i staden var omdiskuterad eller att det kunde förekomma flera stadsherrar. Denna situation kan jämföras med termen civitas som var en vanligt förekommande benämning på städer där stadsherren, exempelvis en kung eller biskop, krävde monopol på sitt herravälde (Augustsson 1980:12; Andrén 1985: 99).

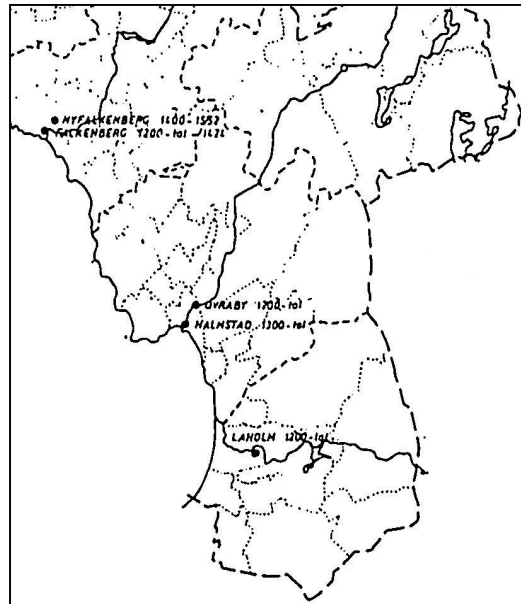

fig.1: Karta över södra Halland med Övraby och Halmstads läge. Ej i skala.
(bilden är beskuren).

Källa: Bebyggelsehistorisk tidskrift

3.2 Flyttningen av staden

De halländska städerna brukar beskrivas som instabila och svaga. En sådan uppfattning kan förklaras med att de under medeltiden flyttades och att det i landskapet även inträffade att städer dubblerades. Halmstad är inget undantag från regeln då staden vid 1320-talets början flyttades från Övraby till sitt nuvarande läge och kallades inledningsvis för Brooktorp (Rosén 2004:72). Varför flyttades staden och hur möjliggjordes detta?

Orsakerna till att Halmstad flyttade har diskuterats och bland annat kan ett minskat behov av skydd ha varit en förklaring. Då staden låg längre uppströms från Nissans mynning fungerade platsens läge som ett skydd mot plundring från havet och när denna risk minskade var det möjligt att flytta staden. Handeln tros också ha spelat en viktig roll i att Halmstad kom att flyttas. Det har redan nämnts att det skedde en ökad handel under 1200-talets mitt och vid tidpunkten för flytten hade även Hansans inflytande ökat vilket kan ha varit en bidragande orsak till Halmstads nya läge (Rosén 2004: 72; Nilsson 1968: 56). I samband med en ökad handel kom även fartygen och deras laster att bli större vilket kan ha medfört ett behov av att ligga närmare Nissans mynning (Rosén 2004:72).

Initiativet till att staden kom att förläggas till det nuvarande läget har nästan uteslutande tillskrivits den dåvarande hertigen av södra Halland, Knut Porse. Enligt en skriftlig källa ska Porse ha beordrat stadens invånare att flytta till den nya platsen. Källan utgörs av ett brev från påven till ärkebiskopen i Lund där det omtalas att dominikanerna flyttat med invånarna utan tillstånd och att Porse var den som beordrat invånarna att flytta (Augustsson 1980: 51). Porses roll ska dock inte överskattas i denna händelse.

En möjlig tolkning av den skriftliga källan är att dominikanernas tilltag att flytta utan tillstånd skulle förmildras under den beskrivna omständigheten (Nilsson 1968: 31). I sammanhanget kan det även framhållas att det var kungen som gav staden privilegier och skattefrihet i fyra år. Mot bakgrund av detta kan Porse roll i flytten ifrågasättas (Rosén 2004:73).

Enligt Stefan Larsson ska en stad inte ses som enbart ett resultat av en makthavares vilja utan även invånarna har betydelse för att en ort skapas. Larsson menar att invånarna i en stad har tagit egna beslut att bo och verka där. Detta har säkerligen påverkats av vilka fördelar som ett stadsliv kunde innebära. Stadsinvånarna ska därmed inte enbart ses som tvingade utan även deras egna beslut har varit lika viktiga (Larsson 2006). Belyst ur ett sådant perspektiv kan flytten från Övraby till den nya platsen även tillskrivas de som flyttade dit och Porses roll bör därmed tonas ned. Den skattefrihet som den nya platsen omfattades av har säkerligen bidragit till att invånarna valde att flytta dit. I sammanhanget kan det också tilläggas att Övraby under en period existerat samtidigt som den nya staden då denna kallades för ”vår nya stad Halmstad”. Indirekt tyder detta på att den äldre staden fanns kvar och att den senare fick benämningen Övraby. Under en period fortsatte även kyrkan i det äldre Halmstad att fungera som stadskyrka för det nya Halmstad (Nilsson 1968: 28; Rosén 2004: 72).

3.3 Den politiska situationen

Ur ett politiskt perspektiv har Halland en komplicerad historia och detta grundar sig på att landskapet har varit ett perifert område i Danmark och även i Sverige. Regionen utgjorde en gränzson mellan de nordiska länderna och var därmed utsatt för de maktstrider som speciellt präglade 1200-talet. Den politiska situationen ska därför endast beröras översiktligt här.

Vid 1320-talets början stabiliserades situationen i Halland något efter de tronstrider som pågått emellan Norge och Danmark under 1200-talet. De föregående maktstriderna hade dock medfört att regionen delats i två ärftliga län, ett i norr och ett i söder. Den norra delen av Halland kom att ibland tillhöra Sverige och ibland Norge medan den södra införlivades i det danska riket (Augustsson 1980:6).

Under mitten av 1300-talet kom Halmstad att åter hamna i politiska strider då den danske kungen hade ekonomiska svårigheter. Detta var en situation som skapade konflikter om den södra delen av Halland. Till följd av stridigheterna kom Halmstad att styras av olika herrar under denna period och fram till slutet av 1360-talet då Halland återförenades under det danska riket (Nilsson 1968:40).

En viktig händelse i Halmstads politiska historia var Kalmarunionen som inleddes mot slutet av 1300-talet. Ironiskt nog blev Halland under unionens period ett centralt område som en gränsregion mellan de tre rikena och flera unionsmöten kom även att hållas i Halmstad. De konflikter vilka drabbade unionen bidrog även till staden blev skyldig att inkvartera trupper, något som under 1500-talets första decennium lättades upp (Nilsson 1968:76; 88f).

3.4 Den ekonomiska situationen

För urbaniseringsprocessen har det närmsta omlandet tillskrivits en stor betydelse. En stads framväxt var därmed beroende av landsbygdens jordbruksprodukter. Halland var dock generellt sett ingen region med något bördigt odlingslandskap. Följaktligen hade jordbruket en låg avkastning och invånarna importerade säd från bland annat Skåne och Danmark. Andra verksamheter kopplat till den halländska landsbygden var järnframställning och en järnmölla i mellersta Halland har påträffats. Utanför Laholm har även en viss järnhantering utförts och i detta fall handlade det om en vidarebearbetning av järn. Utöver dessa näringar utgjorde åarna i landskapet en viktig källa till fiske och då framförallt laxfisket (Rosén 2004:83 ff).

Som det tidigare nämnts var Halmstad en viktig knutpunkt för två viktiga handelsstråk. Staden hade därmed en funktion som utskeppningshamn för Jönköping samt de västra delarna av Småland. Handel mellan Danmark och Sverige är känd från 1300-talets början och det är troligt att kontakten varit omfattande. Denna hypotes kan belysas genom det sydgötiska huset som påträffats arkeologiskt i Halmstad och daterades till perioden mellan 1430- och 1500-talet. Fynden har hittills konstaterats vara de äldsta som hittats i södra Sverige som också var husets utbredningsområde (fig.2). Hustypen kan senare ha spridits från Halmstad vidare till stadens omland där tekniken anpassades efter lokala förutsättningar (Augustsson 1986:271f; Andrén 2000:322ff).

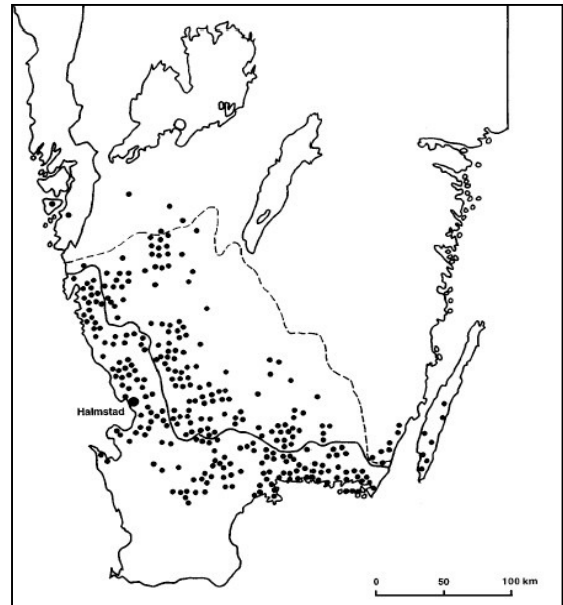

Fig. 2: Det sydgötiska husets utbredningsområde.
Källa: *International Journal of Historical Archaeology*

Förutom gränshandeln blev havet också allt viktigare i handeln med Hansan under 1300-talet, exempelvis omnämns i stadsprivilegierna från 1322 en skeppsredd ute i havet där större fartyg lade till och där varorna lastades om på mindre båtar (Nilsson 1968: 56f). I samma stadsprivilegier fick även Halmstads borgare tullfrihet på Skånemarknaden och under mitten av 1400-talet deltog dem i sillmarknaden i Dragør. Hantverket i Halmstad har främst utgjorts av skomakeri och från sent 1300-tal har även metallhantverket funnits representerat i staden. Denna verksamhet var främst riktad mot den lokala handeln (Augustsson 1980:99; Bjuggner 1999:50f). Under första delen av 1400-talet har det troligtvis skett en ekonomisk expansion i Halmstad vilket har kopplats samman med att en ny stadskyrka, S:t Nikolai, uppfördes. Även dominikanerkonventet byggdes ut i mitten av 1400-talet och har tolkats som ett tecken på stadens ekonomiska tillväxt (Bjuggner 1999: 2; Augustsson 1980:99). Det är möjligt att även etableringen av franciskanerkonventet i slutet av 1400-talet hade ett samband med stadens ekonomiska situation.

4. Tiggarkonventen i Halmstad och stadslandskapet

4.1 Halmstads topografi

Som tidigare framgått var närheten till havet en bidragande faktor till flytten av Halmstad, men vilka topografiska förutsättningar fanns för stadsbebyggelsen? Det tidigare namnet på det nya läget var Brokorp vilket indikerar att det kan ha funnits någon form av bebyggelse i området vid flytten. Efterleden -torp anses betyda kolonisering av ett nytt område medan förleden "Brok" har tolkats som "sumpmark" eller "kärr" (Augustsson 1985:26). Eftersom någon tidigare bebyggelse än 1300-talets början inte har kunnat bekräftas arkeologiskt är det möjligt att staden antog det namnet vid flytten. Namnet överensstämmer dock med den ursprungliga marktopografin då platsen utgjordes av en sandås i nordsydlig riktning och som omgavs av vattensjuka marker (Augustsson 1980:90; Bjuggner 1999:5).

Sandåsen har uppskattats varit cirka 350 meter bred och i den norra delen bestod åsen av en svacka som sträckte sig över den del av staden där dagens Lilla Torg är beläget. En del av denna fördjupning stod under vatten och utgjorde därmed en naturlig damm. I övrigt var sandåsen relativt plan utan någon avsevärd höjd över havsnivån (Augustsson 1978:7; Augustsson 1980:90). Till följd av de marktopografiska förutsättningarna kom den första bebyggelsen att koncentreras till den södra delen av staden och en bit norr ut där sandåsen gjorde det möjligt att uppföra bebyggelse. Stadskyrkan S:t Nikolai och dominikanerkonventet S:t Katarina kom att förläggas på sandåsens högsta partier. S:t Nikolai som står kvar idag uppfördes omkring 1430-talet och troligtvis har föregångaren till stadskyrkan också legat i närheten. Även stadens huvudgator förlades till sandåsens högre lägen. De vattensjuka områdena blev successivt utjämnade och dränerade under 1400-talet för att kunna bebyggas. Arkeologiska undersökningar har visat att den norra delen av staden användes som betesmark fram till slutet av samma århundrade då det började uppföras bebyggelse i området. Tidsmässigt överensstämmer detta med franciskanernas ankomst till Halmstad (Augustsson 1980:91f; Rosén 2004:216).

Hur det medeltida stadsområdet sett ut är till stora delar okänt. Orsakerna till detta är dels den stadsbrand som ödelade Halmstad 1619 och dels de befästningsarbeten som inleddes i slutet av 1500-talet. Trots detta har det gått att rekonstruera en del av stadens utseende genom de arkeologiska observationer som gjorts (fig.3). Stadsplanen utgjordes av ett halvcirkelformat område på Nissans västra strand och gränsen i öster har troligtvis gått vid dagens Vallgatan (Augustsson 1985:24). Innan Halmstad befästes var stadsområdet omgärdat av en palissad, denna har endast kunnat konstateras indirekt via en skriftlig källa. Troligtvis har palissaden förstörts i samband med befästningsarbetena och uppförandet av stadens bastioner. Lämningar från dessa har påträffats vilka först uppfattades som rester av den medeltida palissaden men har senare omtolkats (Augustsson 1978:14; Bark 1994:30). Ett större problem med stadens gräns är hur portarna in till området har legat under den medeltida perioden. Det är möjligt att dessa har haft samma placering som de hade efter uppförandet av befästningen och som kan ses på samtida kartor. Österport låg då vid dagens Brogatan och det är möjligt att placeringen varit den samma under medeltiden. Tidigare ansågs det att porten legat vid dagens Kyrkogatan (fig.4). Undersökningar har dock visat att denna gata inte har haft ett medeltida ursprung (Bark 1994:26). Även den västra portens läge under medeltiden är osäker, men den kan ha varit belägen i Brogatans västra del (fig.4) där fynd av en port har gjorts. Lämningen som påträffades har dock tillhört stadens befästning och har sannolikt inte med den medeltida porten att göra.

En söderport är känd från de skriftliga källorna men har inte påträffats arkeologiskt. Norre Port står dock kvar även om det nuvarande läget är från 1600-talet då porten flyttades cirka 60 meter väster om den ursprungliga platsen. Detta har kunnat bekräftas arkeologiskt då lämningarna från den äldre porten påträffats (Bark 1994:31; Augustsson 1978:13).

Det som är känt om det medeltida gatunätet i Halmstad är att stadsområdet bestod av två huvudgator i nordsydlig riktning (fig 3) vilka löpte parallellt med Nissan. Deras sträckning motsvaras idag ungefär av Storgatan respektive Köpmansgatan (fig.4). Den medeltida Storgatan har uppfattats som stadens så kallade "adelsgata". Genom staden har det sannolikt även funnits en östvästlig förbindelse. En sådan har hypotetiskt förlagts till dagens Brogatan (fig.4) men detta har inte kunnat beläggas arkeologiskt. Möjligen har den östvästliga förbindelsen legat strax norr om Kyrkogatan eftersom bebyggelse har hittats i Hantverksgatan (fig.4) och lämningarnas placering indikerade att de legat utåt mot en gata i östvästlig riktning (Bark 1994:31; 24).

De institutioner och platser som vanligtvis förknippas med medeltida städer har inte alla blivit lokaliserade. Torget är exempelvis endast känt i de skriftliga källorna vilka har bidragit till uppfattningen att det legat i den sydvästra delen av dagens Stora Torg (fig.3) (Augustsson 1978:13). I den södra delen av dagens Stora Torg har även en mindre byggnad påträffats och som tolkats som ett mindre kapell. Det kan även vara föregångaren till S:t Nikolai även om byggnadens ringa storlek (10x5m) motsäger en funktion som stadskyrka (Augustsson 1978:9f).

Utifrån det som rekonstruerats av Halmstads medeltida stadsplan ser denna ut att följa den generella utformning som kännetecknade städer vid kuster och vattendrag. Sådana orter hade ofta ett gatunät med långa gator vilka följde vattenlinjen med tvärgator ned mot vattnet (Ahlberg 1998:16). En liknande utformning av stadsplanen återfanns i Lübeck, Hansans främsta stad, som vid 1200-talets slut var fullt utbyggd med parallella gator vilka förband viktiga centra i staden. Utöver dessa fanns tvärgator ned mot vattnet (Benevolo 1993:63f). En möjlighet är att denna typ av stadsutformning har spridits till de städer som hade handelsförbindelser med Hansan vilket var fallet med Halmstad.

Enligt Stefan Larsson är skapandet av en stad beroende av att det finns en idé om hur en stad ska se ut. I de tidiga städerna kan detta följas i hur struktureringen av platsen växte fram medan det i senare anlagda städer verkar ha funnits en grundläggande idé om hur bebyggelsen skulle se ut. Till exempel finns det från Trelleborg exempel på hur gårdarna i staden skulle var uppförda för att vara ”på köpstadsvis” (Larsson 2006). Troligtvis har det funnits liknande idéer för Halmstad då stadens bebyggelse storleksmässigt tycks ha varit relativt enhetlig redan under 1320-talet (Augustsson 1980:94).

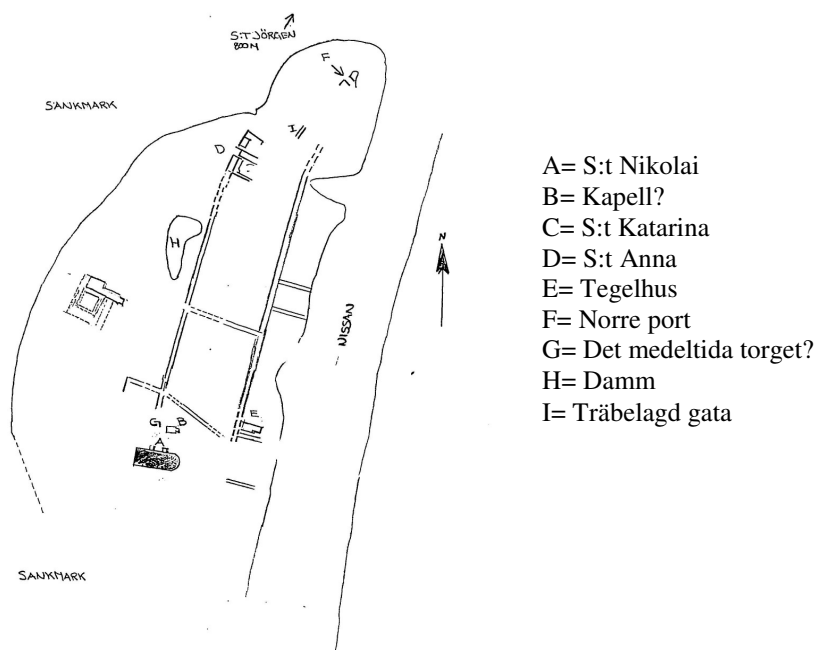

fig. 3: Rekonstruktion av Halmstad medeltida stadsplan. Ej i skala.
(Bilden är en omarbetad version)
Källa: *Hallands Årsbok*

4.2 S:t Katarina- Dominikanernas konvent

Som det framgått tidigare är dominikanernas närvaro i Halmstad känd från 1260-talet då deras konvent var beläget i Övraby. När staden senare flyttade till sitt nuvarande läge gjorde även dominikanerna det. Vid vilken tidpunkt tiggarröderna kom till Halmstads nya läge är osäkert men deras flytt är känd från 1344 genom det brev, vilket nämndes tidigare, som omtalar att bröderna flyttat utan tillstånd och att de var i färd med att uppföra sina byggnader på den nya platsen. Ett annat skriftligt dokument från 1444 behandlar konventets utbredning i staden. Bakgrunden till källans uppkomst är osäker men den tar upp en gränstvist mellan tiggarröderna och staden borgmästare samt råd.

Av dokumentet framgår det att dominikanernas konvent och område skulle uppgå till cirka 250 meter i nordsydlig riktning. Den västra gränsen gick cirka 10 meter från den palissad som omgav staden. Bredden var närmare 140 meter i söder medan den i norr var cirka 80 meter (Nilsson 1968:112; Augustsson 1980:53). Den totala ytan uppgick därmed till omkring 3 hektar vilket bidrog till att S:t Katarina tog en stor del av stadsområdet i anspråk (Bark 1994:26). Utöver bestämmelsen om S:t Katarinas utbredning fastslogs det även att en väg som gick söder ut från konventets port och ut till gatan (troligtvis en östvästlig förbindelse) skulle vara fri och obehindrad. Detta gällde också den väg som gick öster om konventet där gatan skulle vara obehindrad cirka 10 meter längs sidorna. I annat fall ålades dominikanerna att upplåta motsvarande yta av deras mark till staden. Vidare gjorde ett avtal gällande att staden hade förköpsrätt om tiggarröderna hade för avsikt att sälja någon mark. Med tanke på att en del av Halmstad bestod av sumpmark är det troligt att deras anspråk på mark kunde leda till konflikter. Och det är kanske i det sammanhanget som dokumentet ska ses. Genom ett brev från mitten av 1480-talet omnämns det även att den danske kungen Hans gav S:t Katarina sitt beskydd och stadfäste dominikanernas privilegier (Nilsson 1968:112f). Hur detta skydds brev ska tolkas är osäkert då samme kung vanligtvis har förknippats med den tidigare nämnda observantrörelsen inom franciskanerorden.

Under första hälften av 1900-talet fann arkeologer lämningar i kvarteren Valdemar Atterdag och Klammerdamm (fig.4). Till en början tolkades dessa som resterna av franciskanernas konvent. Detta grundades på att man redan trodde sig ha funnit läget för dominikanernas S:t Katarina vid platsen för dagens Lilla Torg i stadens norra del (fig.4). De båda konventens respektive placeringar kom dock att ifrågasättas och olika argument lades fram för att de båda konventen skulle byta plats med varandra. Ett skäl utgjordes av det dokument som behandlade S:t Katarinas utbredning vars mått inte passade in i området kring Lilla Torg. Den slutgiltiga lösningen blev ett förbisett fynd från utgrävningen i kvarteret Valdemar Atterdag. På en av gravkistorna som påträffats satt ett sigill som kunde kopplas till en adelsman vilken enligt skriftliga källor gravlagts i dominikanernas kyrka under mitten av 1400-talet. Följaktligen kunde det inte vara franciskanernas konvent som påträffats då detta etablerades i slutet av 1400-talet (Nilsson 1968:118ff).

Vid utgrävningarna av S:t Katarina framkom kyrkan och norra sidan av korsgången. Kyrkogården låg norr om kyrkan medan övriga byggnader låg i söder. Omkring mitten av 1400-talet byggdes kyrkan ut och det är även känt att ombyggnationer pågick i början av 1480-talet (Augustsson 1980:53). Det kan vara en rimlig tolkning att dessa förändringsarbeten var kopplat till att Halmstad började expandera under 1400-talet samt stadens funktion som mötesplats för politiska förhandlingar.

Utbildning var ett viktigt inslag inom dominikanerorden och även vid S:t Katarina hade tiggarrbröderna teologisk undervisning. Detta är känt från ett dokument i vilket det framgår att de valt en ny lektor som ansvarade för undervisningen vid konventet. Andra skriftliga källor från konventet omtalar att några av bröderna begett sig till andra konvent (Nilsson 1968:114). En vanlig uppfattning är att S:t Katarina fått stå tillbaka när franciskanerna etablerade sig i Halmstad. Detta har grundats på att dominikanerna inte förekommer i några skriftliga källor. Men med tanke på att de var kvar fram till reformationen tyder på att de haft ekonomiska gynnare även efter franciskanernas ankomst till staden.

4.3 Franciskanerkonventet S:t Anna

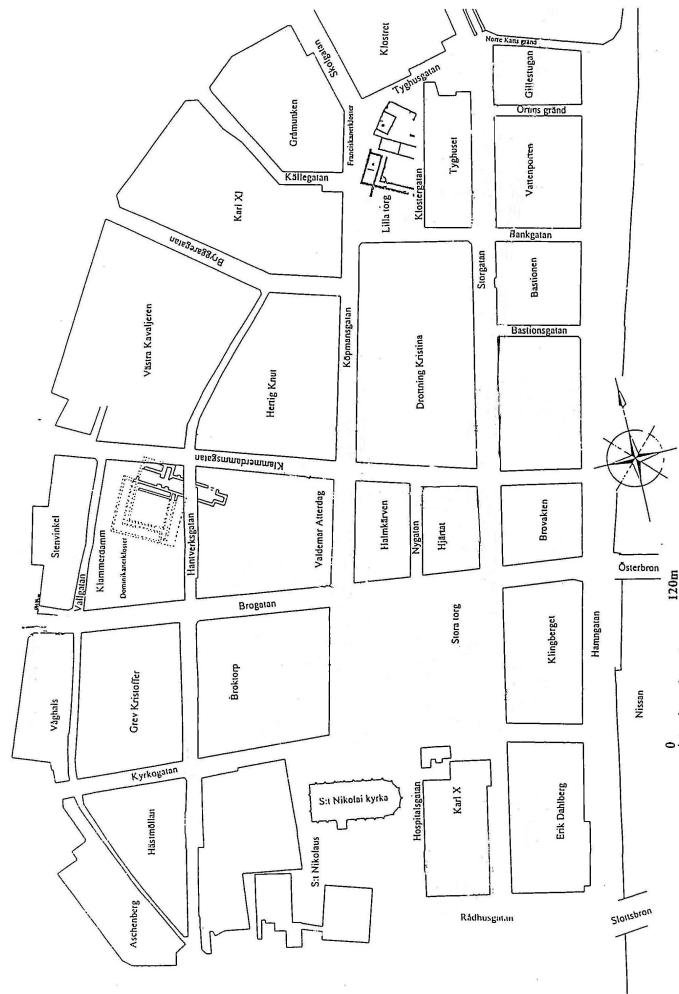
Franciskanernas konvent i Halmstad etablerades 1494 vilket får betecknas som relativt sent. Därmed kom det inte heller att bestå någon längre tidsperiod innan konventet lades ned i samband med reformationen under 1530-talets början. Konventet var helgat åt S:t Anna och var beläget i den norra delen av staden där dagens Lilla Torg ligger (fig.4). Vid reformationen revs alla byggnader förutom den västra längan vilken kvarstod till 1700-talets början och som bland annat användes till hospital och senare även till tyghus, det vill säga en förvaringsplats för artilleripjäser. Utöver konventsbyggnaderna hade franciskanerna i Halmstad även ett kapell i Skanör (Augustsson 1980:54).

Konventets tiggarrbröder tillhörde redan vid etableringen den reformrörelse inom franciskanerorden som strävade efter strängare fattigdomsideal och som benämndes för observantrörelsen. Mot bakgrund av detta har det antagits att S:t Anna etablerades av den danske kungen Hans (Lindbaek 1914:219). Det finns dock inga belägg för påståendet utan det grundas på att samma kung gynnade andra franciskanerkonvent med samma inriktning. Jørgen Nybo Rasmussen har framlagt en teori om att det möjligtvis var borgarna i Halmstad som grundade S:t Anna vilket han grundar på att de flesta kända donatorer tillhörde stadens främsta borgarskikt (Nybo Rasmussen 2002:113f). En annan förklaring till detta kan också vara att det vid perioden för konventets grundande fanns fler borgare i staden än århundradet tidigare.

I början av 1930-talet påträffades lämningarna av S:t Anna och tolkades först som dominikanernas konvent. Under de arkeologiska undersökningarna framkom gårdsplanen, den västra längan och en del av den norra längan. Den byggnad som återfanns längst i norr har tolkats som ett härbärke. Kyrkan låg söder om övriga byggnader och har endast undersökts till viss del. Den tillhörande kyrkogården låg söder om kyrkan och användes fram till omkring 1600-talet. Precis som dominikanernas konvent var S:t Anna uppfört i tegel (Lundborg 1994:13). Eftersom det område som S:t Anna uppfördes på var sankt fick marken jämnas ut med ett bärlager av sand. Arkeologer har också hittat rester av flätgården under S:t Annas murar men inga andra bebyggelselämningar har påträffats i området vilket indikerar att det använts som betesmark innan franciskanerna anlände. (Augustsson 1980:54)

Ett problem som är förknippat med S:t Anna är konventets gränser i öster och i söder. Franciskanerkonvent hade generellt en storlek omkring 3 till 4 hektar. Detta har lett till uppfattningen att S:t Anna tagit en stor del av den norra delen av staden i anspråk. Vid arkeologiska undersökningar i den norra delen av Storgatan har dock huslämningar påträffats vilket kan innebära att den östra gränsen gick någonstans under kvarteret Tyghuset (fig.4). Om huslämningarna tillhörde S:t Anna kunde dock inte avgöras (Bark 1994:32; Rosén 2004:216).

Begränsningen i söder är också osäker men utifrån undersökningar som tangerat området är det troligt att S:t Annas utbredning i söder slutar under kvarteret Drottning Kristinas norra del (fig.4). Vid arkeologiska undersökningar i kvarterets centrala del påträffades en bakgård med spår av läderhantverk (Bjuggner & Håkansson 2003:3). Utifrån iakttagelserna i öster och i söder är det osäkert om S:t Anna verkligen har varit av den storlek som tidigare har antagits. Det är dock känt att de ägde gårdar i staden vilka återtogs vid reformationen (Nilsson 1968:116).

*fig. 4: Dagens stadsplan med konventens
placeringar utsatta.
(bilden är redigerad)
Källa: Medeltidens Gator*

4.4 Konventen och stadsrummet

Det har redan framgått att tiggarrbröderna genom sin närvaro i städerna ingick i det urbana livet. Men hur förhöll de sig till det fysiskt skapade rummet och hur såg situationen ut i Halmstad?

När dominikanerna och franciskanerna har diskuterats utifrån ett rumsligt perspektiv har det framhållits att de vanligtvis valde att uppföra sina konvent i närheten av stadsmurarna. Denna placering har antagits bero på att tiggarrbröderna ville nå de som anlände till städerna. Men konventens läge vid stadsmurarna har också uppfattats som ett uttryck för en ödmjukhet och ordnarnas strävan att upprätthålla en anspråkslös levnadsstil (Lawrence 1994:107; Nybo Rasmussen 1992:8). En annan förklaring till att tiggarkonventen ofta förlades till städernas utkanter är att de fick nöja sig med den mark som fanns att få. Detta var en situation som framförallt rådde i äldre städer (Lawrence 1994:107). Utifrån de nordiska förhållandena kan denna hypotes motbevisas. Exempelvis låg både dominikanernas och franciskanernas konvent i Lund i närheten av domkyrkan, vilket får betraktas som en fördelaktig plats i staden (Nybo Rasmussen 1989:101).

Att tiggarrbröderna i Halmstad inte heller fått någon oattraktiv mark märks genom det stora område som dominikanerna tog i anspråk för sitt konvent. Då markförhållandena i Halmstad begränsade den första bebyggelsen i staden är det anmärkningsvärt att de erhöll en stor del av den bebodiga ytan. Utöver detta förlades S:t Katarina på en av de högsta punkterna i stadsområdet. Dessa iakttagelser kan tolkas som att de ansågs ha en betydelse för staden. Det verkar även som att franciskanerna fått en fördelaktig plats i det norra stadsområdet. Då konventsområdet utgjordes av sumpmark kan detta uppfattas som en ofördelaktig plats. Men då den norra delen börjat bebyggas redan innan S:t Anna grundades får det antas att den aktuella stadsdelen blivit mer attraktiv. Konventet kom därmed att uppta potentiell mark för en vidare expansion i stadsdelen. Troligtvis uppnådde aldrig S:t Anna en storlek motsvarande andra konvent inom orden. Franciskanerna tycks således ha fått anpassa sig efter den omgivande bebyggelsen, vilket sannolikt beror på att Halmstad började bli fullt utbyggt innanför stadsgränsen.

Som det framgått i tidigare avsnitt skiljde det en lång tidsperiod, drygt hundra år, mellan dominikanernas och franciskanernas ankomst till staden. Med anledning av den stora tidsskillnaden får det antas att de levde och verkade under olika faser i stadens framväxt. Dominikanerna var ju redan etablerade i Övraby omkring 1260-talet och vid flytten till stadens nya läge kom de att vara delaktiga i den inledande bebyggelsefasen där de placerade sig i den västra delen av stadsområdet. Men varför lades deras konvent just där? Den vanliga uppfattningen om att tiggarrbröderna uppförde sina byggnader i närheten av stadsgränsen överensstämmer med S:t Katarinas läge. Från den tidigare nämnda gränstvisten är det ju även känt att konventet endast låg tio meter från den västra delen av palissaden. Då det är oklart var den västra ingången har legat under medeltiden är det svårt att få en uppfattning om hur S:t Katarina har förhållit sig till stadens västra port. Om ingången låg i den västra delen av dagens Brogatan (fig.4) har konventet förhindrat en rak sträckning in i staden. Detta har inneburit att anländande till staden har letts via en gata som motsvarat dagens Vallgatan (fig.4). Det är dock osäkert om denna har ett medeltida ursprung men det är möjligt att den haft en föregångare (Bark 1994:31,9). En annan möjlighet är att den västra porten med en östvästlig förbindelse legat någonstans mellan Brogatan och Kyrkogatan (fig.4). Detta skulle kunna förklara den väg som omtalas ha gått söderut från S:t Katarinas port ”oc in till gadhen” (Nilsson 1968:112). Båda alternativen gav dominikanerna kontakt med de anländande till staden och läget får ses som strategiskt ur detta perspektiv.

Men S:t Katarina har inte bara legat vid stadsgränsen utan ingick även i det skapade landskapet inne i staden. Vid flytten av staden från Övraby till det nuvarande läget blev ju främst de södra och centrala delarna i området bebyggda medan den norra delen utgjordes av betesmark. Då dominikanerna upptog den västra delen av staden tangerade de den övriga bebyggelsen eftersom deras område troligen sträckte sig ned till stadens övriga bebyggelse i den södra delen och nära den huvudgata som gick öster om området (fig.3). Med detta läge hade dominikanerna inte någon perifer placering i staden även om den första anblicken på stadsplanen bidrar till en sådan uppfattning (fig.3). Men räknas hela konventsområdet in i stadsrummet ger det en annan bild och med anledning av att deras placering senare också gav upphov till en tvist påverkades övrig bebyggelse av konventets närvaro. Då S:t Katarina var uppfört i tegel bör detta också ha utmärkt konventet från den övriga stadsbebyggelsen. Utifrån arkeologiska iakttagelser var tegel ovanligt byggnadsmaterial i Halmstad. Förutom stadskyrkan, S:t Nikolai, är endast ett tegelhus känt (fig.3) och detta har troligtvis uppförts någon gång under 1400-talet (Augustsson 1980:53; Augustsson 1989:86).

Mot bakgrund av att Halmstad endast var bebyggd i de södra och centrala delarna är det rimligt att anta att det inte fanns någon större befolkningensmängd i staden. Detta var ju trots allt en grund för tiggjarbrödernas möjlighet till allmosor. Hur går detta ihop? En möjlig förklaring ligger kanske i antagandet att Halmstad upplevde ett ökat handelsutbyte med Hansan under den period då staden flyttade. Det påståendet överensstämmer även med keramikgods från 1300-talet och fram till mitten av 1400-talet där tysk keramik utgör den största mängden av de fynd som gjorts i staden. Troligtvis handlar det inte bara om organiserad handel utan keramiken kan även ha nått staden via människor som vistats i Halmstad eller möjligtvis flyttat till staden (Augustsson 1985:113f). Funktionen som handelsstad och utskeppningshamn bör därmed ha bidragit till att Halmstad haft en stadig ström med människor vilka kommit till staden för kortare eller längre perioder. Detta har säkert givit en större möjlighet för tiggjarbröderna att kunna få allmosor. Etableringen av tiggarkonvent i städer behöver således inte enbart berott på storleken på den fasta befolkningen utan även på hur många som kom till staden.

När franciskanerna anlände till Halmstad i slutet av 1400-talet hade stadsbilden förändrats då den norra delen av staden hade börjat jämnas ut och bebyggas under senare delen av 1400-talet. Även S:t Anna kom att förläggas till det området (Rosén 2004:216). Troligtvis låg S:t också i närheten av stadens palissad. Eftersom denna inte är arkeologiskt känd är det svårt att få någon uppfattning om hur konventet låg i förhållande till den. Men konventet hade sannolikt en förbindelse med den norra infarten genom den träbelagda gata som påträffats i den norra delen av Storgatan (fig.3). Det verkar även som om att S:t Anna hade en direkt anslutning till de två huvudgator som hade nordsydlig riktning. Det är dock osäkert hur dessa har legat i förhållande till konventet. Vid en jämförelse med andra konvent i de nordiska länderna låg de flesta vid stadens utkant i anslutning till någon gata som ledde in till staden (Nybo Rasmussen 1992:8). Det är därmed möjligt att S:t Anna tillhört denna majoritet. Då konventets utbredning är något oklart är det svårt att få en uppfattning om hur det har förhållit sig till den övriga bebyggelsen. Men det bör, likt S:t Katarina, varit markerat i jämförelse med övriga byggnader då även S:t Anna var uppfört i tegel.

Vid grundandet av S:t Anna hade det passerat lite mer än ett sekel sedan dominikanernas flytt till staden. Vilka förändringar hade då skett i Halmstad under denna period? En expansion av bebyggelsen hade inletts och franciskanerna själva blev delaktiga i denna. Från mitten av 1400-talet märks det även genom keramikfynd att handelskontakterna förändrats då godset från denna period till största delen består av inhemsk keramik. De utländska keramikfynden utgörs istället från denna period av gods från Holland (Augustsson 115f).

Handeln var fortfarande det primära men under senare delen av 1400-talet ökade även hantverket i Halmstad även om det var begränsat till en lokal marknad. Hantverket tycks inte heller ha varit specialiserat eller lokaliserade i några specifika hantverkskvarter. Istället var det mer betydelsefullt att vara i närheten av stadens huvudgator och därmed också potentiella köpare (Bjuggner 2004:37; Augustsson 1989:51).

Franciskanerna har vanligtvis förknippats med fiskare och detta märks även i Halmstad då bröderna i staden hade ett kapell i Skanör. Kopplingen till fisket kan även göras utifrån att konventet hade ett altare helgat åt S:t Andreas som ofta avbildades som fiskarnas beskyddare (Augustsson 1980:54). Utifrån de skriftliga källorna är det känt att borgarna i Halmstad hade tullfrihet på Skånemarknaden redan under 1320-talet (Augustsson 1980:99). Kanske fick fisket en ökad betydelse för borgarnas ekonomi under loppet av 1400-talet då de även deltog i sillmarknaden i Dragør (Augustsson 1980:99). Detta kan vara en del i förklaringen till att franciskanerna etablerade ett konvent i Halmstad där dominikanerna redan var på plats sedan länge.

5. Urbaniseringen i de övriga sydhalländska städerna

5.1 Laholm

Av de sydhalländska städerna var det endast i Halmstad som dominikanerna och franciskanerna etablerade konvent. Det kan därmed vara befogat att även studera urbaniseringsprocessen i regionens övriga städer där någon tiggardorden aldrig etablerades för att se hur dessa platser utvecklades till urbana orter. En av dessa städer var Laholm som ligger söder om Halmstad

De topografiska förhållandena för Laholms framväxt överensstämmer med situationen i Halmstad. Laholm låg vid ån Lagan (fig.5) och utgjorde en knutpunkt mellan två viktiga kommunikationsstråk. Staden hade genom dessa landvägar förbindelse med Småland via Lagans ådal och i nordsydlig riktning med den kuststräcka som gick längs den halländska kusten. Till skillnad från Halmstad hade Laholm i sitt direkta omland bättre odlingsmöjligheter genom det relativt bördiga slättlandskapet som utgjorde stadens kringliggande landskap. Andra förutsättningar för stadens utveckling var den järnhantering vilken utfördes i skogsbygden vid den småländska gränsen och som integrerade delar av Småland samt delar av norra Skåne. Verksamheten med järnframställning har sannolikt varit igång vid 1300-talets början (Redin 1982:8; Bjuggner 2003:58). Laxfisket i Lagan utgjorde även det en viktig näring i området (Nilsson 2003:21). Med de ovannämnda förutsättningarna för en urbanisering är dock det medeltida Laholms framväxt okänd. Genom arkeologiska undersökningar inom dagens stadsområde har de äldsta kulturlagren kunnat dateras till 1500-talet. (Rosén 2004:70; Nilsson 2003:19). I kontrast till den arkeologiska situationen står de skriftliga källorna som indikerar en formell urbanisering från 1300-talet. Från denna period är Laholm känt genom sigill och borgmästare. Mot slutet av 1400-talet omnämns orten som köpstad och under 1470-talet grundades ett kapell helgat åt S:t Gertrud (Rosén 2004:70; Redin 1982:10).

Problemet med stadens tidiga urbana skede försvåras ytterligare av det torg som omnämns i Kung Valdemars jordebok i samband med Laholm. Detta har tolkats som att en urbanisering har skett omkring 1230-talet. Vid denna tidpunkt är Laholm känt som ett kungalev och omnämmandet av torget i Kung Valdemars jordebok har legat till grund för hypotesen att det under den aktuella perioden funnits en handelsverksamhet och i samband med den en inledande urbanisering.

Den senare forskningen menar dock att torget istället ska kopplas samman med en preurban och eventuell reglerad handelsverksamhet i området, troligtvis i byn Köpinge (fig.5) som ligger på motsatt sida av dagens Laholm (Rosén 2004: 69; Nilsson 2003:8). Platsen har efter ortnamnet tolkats som en vikingatida handelsplats men har inte kunnat beläggas arkeologiskt. I jämförelse med andra kända handelsplatser är förhållandena för en handelsplats i Köpinge goda då platsen ligger några kilometer uppströms Lagan och är förbunden med öppet vatten, samt ligger vid åns enda vadställe (Bjuggner 2003:68).

Det motsatsförhållande som råder mellan den arkeologiska och historiska kunskapen om staden har förklarats bland annat med att Laholm kan ha haft stadsfunktioner utifrån ett

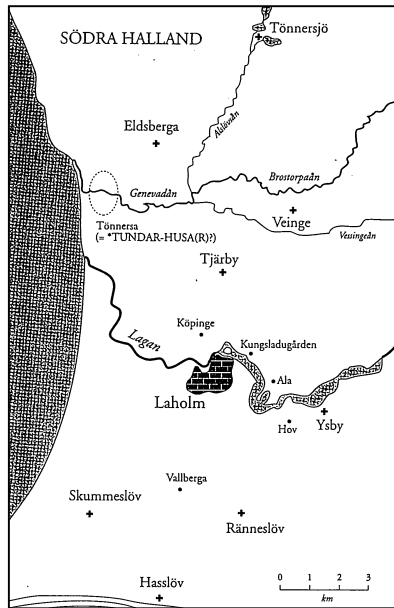

fig. 5. Karta över området kring Laholm och Lagan.
Källa: Centrala Platser
Centrala Frågor

ekonomiskt och politiskt perspektiv men att det inte funnits någon urban bebyggelse förrän senare (Rosén 2004:69; Anberg 2003:37). En liknande hypotes är att funktioner som uppfattats vara kopplade till centralorter har varit spridda i trakten. Medan handelsverksamheten kan kopplas till ovannämnda Köpinge finns det vid Lagan andra platser som exempelvis Hov och Ala (fig.5) vilka genom benämningarna har förknippats med ting och kultaktiviteter. Detta skulle innebära att Laholms tidiga skede står att finna på olika platser i området och att staden är en senare företeelse (Brink 1998: 302,304).

Ett annat problem förknippat med Laholms tidiga skede är stadskyrkan S:t Clemens som har daterats till cirka 1220-talet vilket betyder att stadskyrkan är äldre än den arkeologiskt kända stadsbebyggelsen. Till detta tillkommer den antagna hypotesen att kyrkor i helgade åt S:t Clemens uppfördes redan under 1000-talet i Norden och att helgonet har sammankopplats med kungamakten. Det är därför möjligt att det funnits en föregångare till dagens stadskyrka och som varit kopplad till en kungsgård. En sådan har troligtvis legat på den holme i Lagan där borgen Lagaholm uppfördes under 1200-talet (Nilsson 2003:14; Rosén 2004:69). En sådan teori förstärks även genom den begravningsplats som påträffats i

anslutning till borgen och som har varit i funktion under äldre medeltid fram till 1400-talet. Gravfältet har tolkats som tillhörande borgen, en äldre kungsgård eller platsen för det äldsta Laholm. Detta förklarar dock inte att några spår från tidigare perioder inte påträffats, kanske hade Laholm en bebyggelse som påminde mer om landsbygden än någon urban miljö (Nilsson 2003:14, 17, 20).

Sammanfattningsvis kan det sägas att urbaniseringen i Laholm är utifrån det arkeologiska materialet sen medan de historiska källorna indikerar en samtidighet med Halmstad. Det kan dock klarläggas att kungamakten var etablerad redan under 1200-talet genom kungalevet Laholm. Stadens tidiga skede är i övrigt relativt okänt men räknas ändå till områdets mest dynamiska period med en trolig handelsplats och järnframställning i skogsbygden. Däremot är det antaget att Laholm under senare delen av medeltiden inte hade någon betydande roll. Detta grundas inte minst på att några andliga institutioner såsom kloster eller konvent aldrig etablerades i staden (Nilsson 2003:11; Redin 1982:25f). Laholm har dock varit en central plats för den lokala handeln och för export av järnprodukter (Rosén 2004:70).

Varför kom då inte Laholm att bli en mer framträdande stad? En av anledningarna kan ha varit att ett ekonomiskt överskott inte kommit staden till godo och att staden och borgen Lagaholm utgjorde två olika ekonomiska system. Konkurrensen från Halmstad har också framförts som en möjlig orsak till Laholms svaga urbanisering och att Halmstad hade bättre hamnmöjligheter (Nilsson 2003:21). Det kan även tilläggas att något torg inte omnämns i samband med Halmstad under den tidiga perioden men att staden ändå kännetecknas av urbana särdrag omkring mitten av 1200-talet, vilket står i kontrast till Laholms preurbana skede (Nilsson 2003:10).

5.2 Falkenberg

Den andra sydhalländska staden som inte hade något tiggarkonvent var Falkenberg och stadens tidiga skede är likt Laholm något oklar. Det är först vid 1400-talets mitt som Falkenberg uppvisar formella kriterier för att vara en urban plats (Redin 1983: 35).

Ur ett topografiskt perspektiv har förutsättningarna för en stadsbildning för Falkenbergs del liknat förhållandena för de andra städerna i regionen. Falkenberg är beläget vid ån Ätran, cirka en och en halv kilometer från mynningen och staden hade därmed bra hamnmöjligheter (fig.6). Även Falkenberg låg strategiskt vid två kommunikationsleder varav den ena förband staden med Småland medan den andra anknöt till kustvägen som gick längs den halländska kusten. Trots detta blev Falkenberg i jämförelse med Halmstad ingen framgångsrik stadsbildning och det har antagits att konkurrensen från Halmstad i söder och från Varberg i norr bidrog till att staden främst fungerade som en handelsplats för stadens omland (Redin 1983:6). Som tidigare nämnts är Falkenbergs ursprung och tidiga urbaniseringsskede vaga. Det finns dock en hypotes om att staden kan ha föregåtts av en handelsplats vid Ätran vilket inte har kunnat beläggas arkeologiskt men som omnämns kring 1200-talets slut i den norska sagalitteraturen, vilket har medfört att teorin endast stannat vid ett antagande (Rosén 2004:73).

De tidiga benämningarna av Falkenberg i de skriftliga källorna från samma period har troligtvis avsett den borg, Falkenbergshus, som legat vid Ätran. Borgen var därmed belägen vid den gräns som låg mellan de två län som området var indelat i under den aktuella perioden. Ur ett politiskt perspektiv har därför Falkenberg fungerat som en central plats men det är tveksamt om funktionen utgått från någon egentlig stadsbildning (Rosén 2004:73; Redin 1983:9).

Ett särdrag som den halländska urbaniseringen uppvisar är att det under senmedeltid skedde en dubbling av städer, detta inträffade under 1400-talets andra hälft i Falkenberg. Under perioden grundades en ny stad någon kilometer uppströms Ätran och som är känd som Nya Falkenberg (fig.6). Benämningen Gamla Falkenberg uppträder på 1460-talet då det även har antagits att det funnits en ny stadsetablering och att de båda städerna existerat samtidigt. Nya Falkenberg framträder i de historiska källorna som en stad omkring 1470-talet då det finns borgmästare, borgare och byting. Det kan tilläggas att Nya Falkenberg inte hade tillgång till en hamn troligtvis hade staden istället en funktion som handelsplats för det direkta omlandet (Redin 1983:32f). Stadens rättigheter drogs in 1552 och några årtionden senare skedde samma sak för Gamla Falkenberg men återupprättades några år senare genom att staden återfick sina stadsrättigheter. Den instabila situationen i området märks även genom att de båda städerna under 1500-talets förra hälft skulle flyttas till Halmstad och vid ett annat tillfälle till Varberg. Dessa planer genomfördes dock aldrig (Redin 1983: 9f).

I diskussionen kring dubblingen av staden Falkenberg har det bland annat framhållits att det pågått en rivalitet mellan lokala stormän och kungamakten. Nya Falkenberg skulle i detta sammanhang ses som kungamaktens försök att utöva kontroll över handeln i området (Rosén 2004:78).

Den arkeologiska kännedomen om Gamla Falkenbergs stadsbebyggelse är tidigast från 1500-talet. I likhet med Laholm har stadskyrkan i Falkenberg, S:t Laurentii, visat sig vara äldre än stadsbebyggelsen. Kyrkan kan möjligtvis ha tillkommit redan under 1200-talets slutskede och Christina Rosén har framlagt att den då haft en funktion som en kungsgårdskyrka (Redin 1983:29; Rosén:2004:74). Ur ett ekonomiskt perspektiv speglar inte heller kyrkan att Falkenberg skulle ha utgjort någon betydande plats (Redin 1983: 31,29).

När det gäller Nya Falkenberg råder en liknande situationen då någon stadsbebyggelse som kan härledas till staden aldrig påträffats. De kända materiella lämningarna från staden utgörs endast av ruinen av stadskyrkan S:t Gertrud. Ett antagande har varit att stadsbebyggelsen legat i anslutning till kyrkan men arkeologer har aldrig påträffat några spår av Nya Falkenberg i området. En möjlig orsak till detta kan bero på att senare jordbruksaktiviteter i området förstört eventuella lämningar eller att platsen för Nya Falkenberg återfinns på en annan plats än i närheten av kyrkan (Rosén 2004:74; Lundqvist 1993:70).

Förhållandet mellan det arkeologiska källäget och det skriftliga materialet påminner om situationen i Laholm. Enligt bevarade dokument hade Nya Falkenberg stadsstatus men har utifrån de arkeologiska observationerna inte utgjort någon urban plats. Hur ska detta förklaras? En idé är att staden utgjorts av obebodda tomter vilket gav dess ägare borgarrättigheter. Nya Falkenberg skulle därmed ha varit en strategi för att tillskansa sig rättigheter som exempelvis handelsmonopol (Lundqvist & Svedberg 1993:73f). Något som motsäger en stad utan någon form av bebyggelse är dock att husen under denna period var flyttbara. Detta vittnar ett dokument från en tvist mellan länsmanen Åke Axelsson Thott och borgaren Helli Torstensson. Den senare hade varit landbo hos Thott men flyttat till Nya Falkenberg där han köpt en tomt på vilken han uppfört ett antal byggnader från den förra boplatsen (Rosén 2004:9).

Ur ett arkeologiskt perspektiv kvarstår dock grundproblemet att det inte finns några spår av någon bebyggelse efter Nya Falkenberg. Om det funnits tomter och flyttbara hus borde lämningar av gränser och aktiviteter ha påträffats, vilket i dagsläget inte gjorts.

Sammanfattningsvis kan det dock sägas att urbaniseringen i Ätradalen inte varit någon stabil process. Ur ett tidsperspektiv är den relativt sen då den härrör till 1400-talet. Området har dock varit av politiskt intresse för kungamakten redan i ett tidigt skede då den utgjorde en gränsszon mellan den norra och södra delen av Halland (Redin 1983:33).

fig.6 Karta över Södra Halland med Falkenberg och Nya Falkenbergs läge. Ej i skala. (Bilden är beskuren) Källa: Stadsbor och bönder

6. Analys och diskussion

6.1 Tiggarkonventens betydelse för staden

Huvudproblemet i denna uppsats har varit att försöka se vilken betydelse tiggarkonventen hade för urbaniseringen genom att studera denna process i södra Halland med fokus på Halmstad. Utgångspunkten har varit att staden är skapad av dem som levtt och verkat där och att en urban plats inte enbart är ett resultat av en stadsgrundare eller privilegier. Att angripa staden utifrån detta perspektiv innebär att tiggardordnarna får en annan roll i urbaniseringen. Inom den tidigare stadsforskningen var de främst ett kriterium för att en plats antagit en urban karaktär medan de istället utifrån det nya stadsperspektivet uppfattas som aktörer.

Ur ett idéhistoriskt perspektiv var tiggardordnarna ett uttryck för en ny andlig rörelse vilken uppkommit i de framväxande städerna på den europeiska kontinenten. Till skillnad från andra rörelser inom samma riktning blev ordnar som dominikanerna och franciskanerna accepterade av kyrkan. Deras målsättning var att predika på platser där det samlades mycket folk och följaktligen sökte de sig till städerna. Den snabba spridningen av konvent får tolkas som att de blev populära.

Hade då tiggardbröderna någon betydelse för Halmstad? För att få en uppfattning om detta kan det vara på sin plats att titta närmare på vad det var som bidrog till att de etablerade sig i staden. Vi vet utifrån de skriftliga källorna att dominikanerna var närvarande i Övraby omkring mitten av 1260-talet men de kan ha varit etablerade tidigare. Eftersom kunskapen om det första Halmstad inte är så omfattande är det svårt att se vilka orsaker som låg bakom dominikanernas ankomst till just Övraby. Sannolikt fanns det en grundare av deras konvent men även dominikanerna själva måste ha velat etablera sig i området. Troligtvis ligger en del av förklaringen till deras närvaro i den ökning av handel och bebyggelse som går att spåra arkeologiskt från mitten av 1200-talet. Då det inte är säkert när dominikanerna var etablerade på orten är det problematiskt att veta om deras ankomst till området bidrog till uppsvinget. Det är möjligt att både expansionen och ankomsten av dominikanerna sammanföll med varandra. En rimlig tolkning är dock att Övraby var en relativt liten plats med få invånare och ur ett ekonomiskt perspektiv bör därmed dominikanerna ha varit beroende av folk som passerade genom området. Läget vid en knutpunkt gör det också mer sannolikt att tiggardbrödernas etablering i Övraby hade mer att göra med de människor som av olika skäl nådde området för kortare eller längre perioder. Mot bakgrund av denna uppfattning var det inte orten i sig som lockade dominikanerna till det första Halmstad utan platsens ökade betydelse som knutpunkt. Kanske omlandet under den aktuella perioden fick ett större behov utav Övraby som utskeppningshamn, speciellt var detta en viktig funktion för Småland som inte hade några hamnmöjligheter och då Nissans dalgång ledde fram till Jönköping var säkerligen också detta en viktig handelsled för den småländska staden.

Under 1320-talets början flyttade Halmstad till sitt nuvarande läge vilket även dominikanerna gjorde. Utifrån den medeltida stadsplanen och den arkeologiska kunskapen om stadsbebyggelsen verkar det ha funnits en idé om hur den nya staden skulle se ut. Detta märks bland annat av att den medeltida stadsplanen påminner om andra handelsstäders gatunät men även bebyggelsestrukturen tycks ha varit enhetlig. En hypotes är att utformningen av det medeltida stadsområdet har påverkats av de kontakter som Halmstad hade med andra europeiska städer och då framförallt genom Hansan.

Det är möjligt att dominikanerna också ska ses i detta sammanhang. Eftersom de var med att bebygga staden i inledningsskedet kanske även S:t Katarina uppfattades som delaktig i staden. Närvaron av tiggarröderna i flertalet europeiska städer var ju ett uttryck för en samtida idéströmning samtidigt som de hade en symbolisk betydelse för staden. Med en ökad kontakt är det inte osannolikt att även sådana tankegångar nått nordiska handelsstäder.

Den första bebyggelsen på platsen tycks ha varit begränsad till följd av de topografiska förhållandena och även genom att en del av staden användes till betesmark. Följaktligen var befolkningmängden inte särskilt stor vilket gjorde att tiggarröderna vid S:t Katarina fortfarande var beroende av människor utifrån för att få allmosor.

När franciskanerna anlände till Halmstad i slutet av 1400-talet hade vissa förändringar skett i Halmstad. En expansion av bebyggelsen hade inletts några årtionden tidigare vilket troligtvis hänger samman med en ekonomisk uppgång vilken märks genom uppförandet av S:t Nikolai under 1430-talet. Men staden hade även fått en funktion som mötesplats för politiska förhandlingar inom Kalmarunionen. Eftersom franciskanernas konvent uppfördes något senare än dessa händelser är det inte sannolikt att de skulle ha haft någon direkt betydelse för denna utveckling. Det motsäger dock inte möjligheten att deras närvaro hade en förstärkande effekt på situationen. Ur ett ekonomiskt perspektiv kan det antas att fisket hade blivit viktigare för staden eftersom borgarna deltog både i Skånemarkanden och i Dragørs sillmarknad. Franciskanerna har ju främst kopplats samman med fisket och deras betydelse i detta sammanhang utgjordes framförallt av ett slags andligt beskydd för fisket. Således var deras närvaro i Halmstad mer kopplat till invånarna i staden än vad fallet verkar ha varit med dominikanerna. Även om dessa givetvis också haft gynnare i staden.

I den rumsliga analysen var det svårt att få någon konkret uppfattning om deras betydelse för Halmstad. Det som framträder är dock att varken S:t Katarina eller S:t Anna placerades i några perifera delar av staden. Istället har båda konventsområdena tangerat den övriga bebyggelsen och legat i anslutning till stadens huvudgator. Den stora tidsskillnaden mellan dominikanerna och franciskanernas ankomst bidrog till olika förutsättningar för uppförandet av deras konvent. Medan S:t Katarina upptog en stor del av stadens yta verkar det som om att franciskanerna fick anpassa sitt område efter den övriga bebyggelsen. Om detta enbart beror på att bebyggelsen hade expanderat eller en förändrad attityd gentemot tiggarrorden är osäkert. Det mest troliga är att den omgivande bebyggelsen hindrade en utbredning av S:t Anna motsvarande andra konvent inom orden. Tidsmässigt etablerade franciskanerna sig i Halmstad drygt trettio år innan reformationen vilket inte gör det orimligt att det även kan ha handlat om en begynnande diskursförändring. Det tycks ju ha funnits en vilja redan några decennier innan S:t Anna uppfördes att begränsa utbredningen av dominikanernas område. Frågan kvarstår dock varför ytterligare ett konvent uppfördes. Några teorier kan vara att det funnits politiska planer för Halmstad som en centralort för Kalmarunionen eller att det har att göra med den förändrade ekonomiska inriktningen i staden.

Hur såg då urbaniseringen ut i de andra städerna i regionen? Kan tiggarkonventens betydelse studeras genom frånvaron av dem? Det har framhållits att urbaniseringen i Laholm och Falkenberg var instabil trots att de hade samma förutsättningar som Halmstad. Utvecklingen i Laholm och Falkenberg tycks ha varit lika eftersom någon bebyggelse inte påträffats arkeologiskt från den period då deras formella kriterier är kända. Skillnader finns dock och en av dessa är att det tidiga Laholm verkar ha varit utspritt i området, där olika funktioner av någon anledning inte samlats på en och samma plats. Falkenbergs urbanisering visar istället på en motsatt tendens då staden under en period dubblerades. Orsaken till detta har förklarats med en konflikt mellan länsherrar och kungamakten. Avsaknaden utav lämningar från Nya Falkenberg har också bidragit till teorin om att detta var en strategi för att kringgå handelsmonopol.

Det fanns således två städer i södra Halland som hade en annan utveckling än Halmstad. Hade då detta något samband med att det inte fanns några konvent i Laholm, Falkenberg och Nya Falkenberg? Eftersom en stad skapas inifrån av dem som lever och verkar där måste det finnas mer än ett konvent, framförallt en samverkan mellan stadens invånare. Utifrån detta resonemang kan frånvaron av franciskaner eller dominikaner inte ses som orsaken till att städernas urbanisering skiljde sig från utvecklingen i Halmstad. Anledningen till detta kan ha varit konkurrensen från Halmstad och det brukar vara den vanliga uppfattningen. Men det går även att framhålla Laholm och Falkenberg som dynamiska då de växte fram trots påståendet om att Halmstads framträdande plats i regionen bidrog till en instabil situation. Städerna ska kanske istället kännetecknas som platser med olika karaktärer fastän de hade samma förutsättningar för sin utveckling. Detta får i så fall framtida undersökningar visa.

För att summera det som framkommit är det svårt att se om tiggarrordnarna och deras konvent hade någon betydelse för att Halmstad utvecklades till en stad utan får kanske mer ses som en bidragande faktor som sammanföll med andra skeenden i urbaniseringsprocessen. Min uppfattning är att deras betydelse för staden framförallt ligger på en diskursiv nivå. Genom uppförandet av sina konvent materialiserade de en andlig idéströmning som uppstått i de expanderande städerna på den europeiska kontinenten. Dessa spreds senare vidare till Norden via kontakter. Etableringen av tiggarrordnar i städerna kan också ses mot att de ingick i den samtida uppfattningen om staden. I den urbana miljön hade också tiggarrördrarna en motsägelsefull funktion då de genom sin livsföring ville visa solidaritet med de socialt utsatta samtidigt som de ville upprätthålla det rådande samhällssystemet. Frånvaron av konvent kan inte sägas ha haft någon påverkan av en stads utveckling utan denna hänger mer samman med platsens inre karaktär. Således är det svårt att enbart studera staden utifrån.

6.2 Framtida perspektiv

En problemställning leder ofta till funderingar utanför arbetets ramar och så är det även i detta fall. Det är svårt att veta hur vi egentligen ska få kunskap om tiggarrördrarnas betydelse för staden. Ur ett arkeologiskt perspektiv utfördes många undersökningar i en tid då de flesta arkeologer främst var intresserade sig för byggnaderna och för gravarna. Detta bidrog till att många andra frågor blev obesvarade, som exempelvis hur de levde i konventen och vilka verksamheter som pågätt. Sådana efterforskningar skulle kunna vara en ingång till en bättre förståelse om dem och hur lokala förutsättningar påverkade deras levnadssätt. I Halmstad finns det troligtvis lämningar kvar från båda konventen. Men då staden är fullt utbyggd är det sällan det kommer till stånd några större undersökningar i stadskärnan. Då tiggarrordnarna existerade under en lång tidsperiod skulle det också vara intressant att se ifall det skedde några större förändringar inom dessa och om det påverkade deras uppfattning om städernas sociala situation.

Inom historisk arkeologi har användandet av skriftliga och arkeologiska källor tillsammans debatterats emellanåt. Hur ska de egentligen förhållas till varandra? Denna fråga är väldigt aktuell i fallen med Laholm och Falkenberg då källäget visar på helt motsatta tendenser. Det tycks som att avsaknaden av materiella lämningar i Nya Falkenberg hellre förklaras med att de förstörts än att se staden som en skeenforeteelse vilket innebär att tolkningen av de skriftliga källorna får företräde. Således skulle det behövas mer arkeologiska undersökningar i området för att få mer kunskap om situationen. Men även i Laholms behövs det mer arkeologisk kunskap. Tyvärr är sådana projekt mer avhängiga samhälleliga faktorer än arkeologernas egen önskan.

7. Sammanfattning

Inom stadsarkeologin har det idag skett en diskursförändring. Tidigare studerades staden utifrån fastställda kriterier medan det nya perspektivet framhåller staden som ett skapat rum där olika aktörer samverkar. Syftet med denna uppsats har varit att med utgångspunkt i den nya diskursen studera tiggarkonventen i Halmstad. Vidare har urbaniseringen av Laholm och Falkenberg belysts då några konvent inte etablerades i dessa städer.

Tiggarrordnarna uppstod under 1200-talet och expanderade snabbt i de europeiska städerna och spred sig även till Skandinavien. Rörelsen var ett uttryck för en ny idéströmning som framhöll ett liv i frivillig fattigdom. En motsägelsefull sida fanns hos tiggarrordnarna då dessa inte strävade efter att förbättra situationen för de socialt utsatta. Istället var deras målsättning att upprätthålla det givna samhällssystemet. Konvent hade även en symbolisk betydelse för städerna.

Till Halmstad anlände dominikanerna omkring mitten av 1260-talet. Under samma period upplevde staden en expansion av handel och bebyggelse. Någon direkt påverkan på dessa händelser kan inte tillskrivas dominikanerna utan deras etablering sammanföll med andra skeenden. Vid flytten av staden kom tiggarröröerna att vara delaktiga i den inledande bebyggelsefasen. Deras konvent upptog en stor yta av det beboeliga området. Troligtvis var dominikanernas ankomst till Halmstad mer kopplat till platsen som knutpunkt än själva staden.

Drygt hundra år senare uppförde franciskanerna sitt konvent i Halmstad. Stadsbebyggelsen hade då expanderat och deras område fick anpassas till den övriga bebyggelsen. Ur ett ekonomiskt perspektiv hade det skett en förändring genom att det tidigare tyska inflytandet minskat och troligtvis hade sillmarknaderna blivit viktigare. Franciskanernas betydelse för staden kan sannolikt kopplas till denna verksamhet.

Utvecklingen av Laholm och Falkenberg skiljde sig från den i Halmstad. Det tidiga Laholm tycks vara utspritt i området kring Lagan där olika aktiviteter inte samlades på en och samma plats. I Falkenberg skedde det under senmedeltid en dubblering av staden. Avsaknaden av arkeologiska bevis från Nya Falkenberg har bland annat lett till teorin att den varit en strategi för att kringgå handelsmonopolet.

Resultatet från studien visade på att tiggarkonventens betydelse för skapandet av staden återfinns på en diskursiv nivå. De var ett materiellt uttryck av en samtida idé om staden. Frånvaron av konvent har troligtvis inte haft någon betydelse för hur en stad utvecklas. Denna process hänger mer samman med platsens inre karaktär och hur man definierar en stad.

8. Käll- och Litteraturförteckning

Otryckta källor

Bark, R. 1994: *Medeltida gator i Halmstad 1500-1619*. C-uppsats i medeltidsarkeologi. Institutionen för arkeologi och antikens kultur och samhällsliv. Lund.

Tryckta källor

Bjuggner, L & Håkansson, A 2003: *Kv. Drottning Kristina 19. En bakgårdsmiljö från medeltid och nyare tid. Arkeologiska Rapporter från Hallands Läns museer 2003:1*. Hallands Läns museer, Landsantikvarien, Uppdragsverksamheten. Halmstad.

Lundqvist, L & Svedberg, V. 1993: *Arkeologiska undersökningar i Falkenbergs stad 1983-1990 med bidrag av Viktor Svedberg*. Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska Museer. Stockholm.

Litteratur

Ahlberg, N. 1998: *Stadens mönster – de historiska kartorna berättar*. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.

Ambjörnsson, R. 2002: *Tankens pilgrimer*. Bokförlaget Natur och Kultur. Stockholm.

Anberg, S. 2003: Laholms medeltida kyrkogård vid Lagaholm. *Utskrift 7*. Stiftelsen Hallands Läns museer. Halmstad.

Andersson, H. 1990: *Sjuttiosex medeltidsstäder – aspekter på stadsarkeologi och medeltida urbaniseringsprocess i Sverige och Finland. Medeltidsstaden 73*. Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska Museer Stockholm.

Andersson, H. 2001: Perspektiv bakåt och framåt på medeltida stadsforskning. *Bebyggelsehistorisk tidskrift 2001 Nr 42*.

Andrén, A. 1985: *Den urbana scenen. Städer och samhälle i det medeltida Danmark*. Lund.

Andrén, A. 2000: Against War! Regional identity across national border in late medieval and early modern Scandinavia. *International Journal of Historical Archaeology Vol 4 No 4 2000*

Augustsson, J-E. 1978: Medeltidens Halmstad. *Halland årsbok för kulturhistoria och hembygdsvård i Hallands län*. Hallands Museum. Halmstad och Varberg.

Augustsson, J-E. 1980: *Halmstad Medeltidsstaden 20*. Riksantikvarieämbetet och statens Historiska Museer. Stockholm.

Augustsson, J-E. 1985: *Keramik i Halmstad ca 1322-1619. Produktion, distribution, funktion*. Stiftelsen Hallands Läns museer. Halmstad och Varberg.

- Augustsson, J-E. 1986: Ett bidrag till det sydgötiska husets historia. *Medeltiden och Arkeologin. Festskrift till Erik Cinthio*. Lund Studies in Medieval Archaeology. Lund.
- Augustsson, J-E. 1989: Husbyggande I Halmstad under perioden 1300-1750 I: *Medeltida Husbyggande. Symposium I Lund november 1989*. J-E Augustsson (red). Lund Studies in Medieval Archaeology. Almqvist & Wiksell International. Stockholm.
- Augustsson, J-E 1999: Kommentrar till Hans Anderssons anförande ”Den urbana utvecklingen” *Problem i Västsvensk medeltid. Västsvensk kultur och samhällsutveckling genom tiderna. Rapport 9*. Humanistiska Fakulteten. Göteborgs Universitet. Göteborg.
- Benevolo, L. 1993: *The European City*. Blackwell. Oxford.
- Bjuggner, L. 1999: *Varuproduktion och hantverk i Halmstad från 1300-talet till 1600-talets första decennier. Urbaniseringsprocesser i Västsverige. En utvärdering av uppdragsarkeologins möjligheter att belysa historiska processer*. Gotarc Serie C. Arkeologiska Skrifter No. 28. Göteborg University. Göteborg.
- Bjuggner, L. 2003: Lahund. Landsantikvariens Laholmsundersökningar – en pilotstudie i Ösarp och Köpinge. *Utskrift 7*. Stiftelsen Hallands Läns museer. Halmstad.
- Bjuggner, L. 2004: Medeltida Hantverk i Halmstad. *Föreningen Gamla Halmstads Årsbok 2004*. Halmstad.
- Brink, S. 1998: Land, bygd, distrikt och centralort i Sydsverige. Några bebyggelsehistoriska nedslag. I: *Centrala Platser Centrala Frågor. Samhällstrukturen under järnåldern. En vänbok till Berta Stjernqvist*. Uppåkrastudier 1 Lars Larsson & Birgitta Hård (red) Acta Archaeologica Lundensia Series in 8°, No.28. Almqvist & Wiksell International. Stockholm.
- Gallén, J. 1958: Dominikanorden *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid Band III* (red) John Granlund. Allhems Förlag. Malmö
- Gallén, J. 1959: Franciskanerorden *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid Band IV* (red) John Granlund. Allhems Förlag. Malmö
- Gallén, J 1993: *Det dansk itinerariet. Franciskansk expansionsstrategi i Östersjön*. Svenska Litteratursällskapet i Finland. Helsingfors.
- Hanska, J. 1997: ”And the rich man also died; and he was buried in hell”. *The social ethos in mendicant sermons*. Suomen Historiallinen Seura. Helsinki.
- Kilström, B. I. 1976: *Dominikanska perspektiv*. Verbum/Studiebokförlaget. Lund
- Kilström, B. I. 1984: ”Bygg upp mitt hus.” *En bok om Franciskus, hans verk och betydelse idag*. Propius Förlag. Stockholm.
- Larsson, S. 2006 (i tryck): Den mänskliga staden? I: *Nya stadsarkeologiska horisonter*. Stefan Larsson (red) Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Lawrence, C.H 1984: *Medieval Monasticism. Forms of religious life in Western Europe in the middle ages*. Longman Group Limited. London.

Lawrence, C.H 1994: *The Friars. The Impact of the early mendicant movement on western society*. Longman Group UK.

Lilley, D. K. 2004: Cities of God? Medieval urban forms and their Christian symbolism. *Transactions of the Institute of British Geographers No 3 2004*

Lindbaek, J. 1914: *De danske Franciskanerklostre*. Köpenhamn.

Lundborg, L. 1994: Franciskanerklostret Sankta Anna på Lilla Torg – ett 500-årsjubileum. *Föreningen Gamla Halmstads Årsbok 1994*. Halmstad.

Nilsson, A. S. 1968: *Halmstads Historia Del I*. Halmstads Stads Historiekommitté.

Nilsson, I-M. 2003: Köpstad, kungamakt och kyrka – några tankar om medeltidens Laholm. *Utskrift 7*. Stiftelsen Hallands Läns museer. Halmstad.

Rasmussen Nybo, J 1989: Franciskanerne. I: Erik Cinthio (red). *Skånska Kloster*. Skånes Hembygdsförbund Årsbok 1987/88.

Rasmussen Nybo, J. 1992a: Franciskanerne i Ystad. *Ystadiana*. Ystads Fornminnesförening. Ystad.

Rasmussen Nybo, J 1992b: Die Bedeutung der nordischen Franziskaner für die Städte im Mittelalter. *Bettelorden und Stadt. Bettelorden und städtisches Leben im Mittelalter und in der Neuzeit*. Dieter Berg (hrsg). Dietrich-Coelde-Verlag. Werl.

Rasmussen Nybo, J. 2002: *Die Franziskaner in den nordischen Ländern im Mittelalter*. Verlag Butzon & Bercker. Kevelaer.

Redin, L. 1982: *Laholm. Medeltidsstaden 39*. Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska Museer. Stockholm.

Redin, L. 1983: *Falkenberg. Medeltidsstaden 43*. Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska Museer. Stockholm.

Rosén, C. *Stadsbor och Bönder. Materiell kultur och social status i Halland från medeltid till 1700-tal*. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska Undersökningar skrifter 53. Lund Studies in Medieval Archaeology 35. Almqvist & Wiksell International. Stockholm.

Tagesson, G. 2002: *Biskop och stad – aspekter av urbanisering och sociala rum i medeltidens Linköping*. Almqvist & Wiksell International. Stockholm.

Illustrationer

Omslagsbild: 'Bild av S:t Franciskus' informationen kommer från Kihlström, B. I. 1984: "Bygg upp mitt hus." *En bok om Franciskus, hans verk och betydelse idag*. Propius Förlag. Stockholm.

Figurer:

Figur 1. 'Karta över södra Halland med Övraby och Halmstads läge' informationen från Andersson, H 1985: Västkustens medeltida städer – eller vem har nytta av städer. *Bebyggelsehistorisk tidskrift No 10 1985*.

Figur 2. 'Det sydgötiska husets utbredningsområde' informationen kommer från Andrén, A. 2000: Against War! Regional identity across national border in late medieval and early modern Scandinavia. *International Journal of Historical Archaeology Vol 4 No 4 2000*.

Figur 3. 'Rekonstruktion av Halmstad medeltida stadsplan' informationen kommer från Augustsson, J-E.1978: Medeltidens Halmstad. *Halland årsbok för kulturhistoria och hembygdsvård i Hallands län*. Hallands Museum. Halmstad och Varberg.

Figur 4. 'Dagens stadsplan med konventens placeringar utsatta' informationen kommer från Bark, R. 1994: *Medeltida gator i Halmstad 1500-1619*. C-uppsats i medeltidsarkeologi. Institutionen för arkeologi och antikens kultur och samhällsliv. Lund.

Figur 5. 'Karta över området kring Laholm och Lagan' informationen kommer från Brink, S. 1998: Land, bygd, distrikt och centralort i Sydsverige. Några bebyggelsehistoriska nedslag. I: *Centrala Platser Centrala Frågor. Samhällstrukturen under järnåldern. En vänbok till Berta Stjernqvist*. Uppåkrastudier 1 Lars Larsson & Birgitta Hård (red) Acta Archaeologica Lundensia Series in 8°, No.28. Almqvist & Wiksell International. Stockholm.

Figur 6. 'Karta över Södra Halland med Falkenberg och Nya Falkenbergs läge' informationen kommer från Rosén, C. *Stadsbor och Bönder. Materiell kultur och social status i Halland från medeltid till 1700-tal*. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska Undersökningar skrifter 53. Lund Studies in Medieval Archaeology 35. Almqvist & Wiksell International. Stockholm.